

НАША КУЛЬТУРА

НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК
присвячений вивченню української культури

Головний редактор і видавець проф. д-р Іван Огієнко.

Адреса Редакції: Warszawa IV, ul. Stalowa 25 т. 10, тел. 10-24-05. Кonto чекове ПКО ч. 5880. Рукописи для друку мусить бути написані на машині (або найвиразніше рукою). Зміна адреси 30 гр. — Передплата в краю: на рік 12 зл. (можна ратами), на півроку 6.50 зл., на четверть року 3.50 зл. За границею в Європі 15 зл., поза Європою 3 долари річно. Ціна примірника 1.25 зл., за границею 1.50 зл.

Рік III.

ЛЬВІВ, КВІТЕНЬ 1937 Р.

Книжка 4 (24)

П. КУЛІШ ТА І. ПУЛЮЙ, ЯК ПЕРЕКЛАДЧИКИ СВ. ПИСЬМА.

Іван Пуллюй, доктор філософії, проф. електротехніки в німецькій техніці в Празі, р. 1889 її ректор, радник Двору, нар. 2 лютого 1845 р. в містечку Гришалові, в Скалатчині, в Галичині, де його батько Павло займався кушнірством, а потім господарством і пасічництвом (в 1861—65 р. був посадником). Пуллюй умер 31. I. 1918 в Празі і там похоронений. Гімназійні науки скінчив він у Тернополі 1865 р., де оснував „Громаду“ на взір таких тайних товариств Придніпровщини, до якої належали Андрій Січинський, три брати Барвінські (Осип, Олександер і Володимир), Мих. Борисевич (опісля славний проф. окулістики). Жити в моральній чистоті, наявно прикладатися до науки, познайомитися з літературою й історією українського народу, спомагати вбогих учеників і підтримувати український місячник „Мету“ — оце була мета „Громади“. Громадяни сходилися щотижня, устроювали відчити з рідної літератури, історії, декламували твори Шевченка, Федъковича й ін.

Року 1865-го перейшов Пуллюй до духовної семінарії в Відні при церкві св.-Варвари (Barbareum). окрім богословських наук слу-

¹ З Високодостойного Проф. Олександра Барвінського відзначаючиши в році 1921-го, і з того часу, аж до його смерті, був із ним у приятельських стосунках. На весні 1922-го року читав я в Тарнові для української еміграції виклад про І. Куліша, як перекладчика св. Письма. На моє прохання Проф. Ол. Барвінський прислав мені оцю статтю про Куліша та Ів. Пуллюя при такому листі: „Високопозажаний Добродію! Оде пересилаю обіцяній матеріал до Вашого відчиту про переклад св. Письма Куліша й Пуллюя, вінничаний із споминів Пуллюя. До того додав я ще свого бібліографічного покажчика, — може знадобиться. Це вчинив я радо для Ви. Добродія і для дорогої й чеснісної відатної пам'яті жого українського перекладача, а опісля друга, П. Куліша, якого величезні заслуги для українського народу й письменства як слід не оцінені. Прощу при тім врийнати ви слово глибокого поважання, з яким остаюсь Вп. Добродія ширим покірником Ол. Барвінський. У Львові, 15. 3. 1922. Собічина 5.“. Прислали мені статтю друкую тут, як дорогий спомин про Високодостойного, незабутнього та широкого приятеля в десятиліття його смерті († 25 грудня 1926 р.). Матеріали, про які згадув О. Барвінський, р. 1930-го видав Проф. д-р К. Студенський у праці: П. О. Куліш, ч. II, матеріали і розівідки.

Іван Огієнко.

хав він також математично-фізичних викладів у віденському університеті. При кінці 1865 р. оснував він у семінарії товариство, що стало перегодом кошем для світської академ. молоді, що збиралася у неділі в семінарському садку. Коли побільшало число української молоді народівської, основано товариство „Січ“, що його першим кошовим був Анатоль Бахнянин. Вже тоді перекладав Пуллю молитовника укр. мовою для народу (до того часу були тільки церк. слов. мо-

ОЛЕКСАНДЕР БАРВІНСЬКИЙ
(як студент 1867 р., в козацькій убранні).

литовники). Окрім того брав він живу участь в організаційній роботі укр. молоді, що засновувала Громади по всіх гімназійних містах і підтримували „Вечерниці“, „Мету“ та „Правду“.

Року 1869-го познайомився з Кулішем, головним тоді провідником літературного й національного руху в Україні, якого рос. уряд (кл. Черкаський) думав „заборонувати“ у Варшаві урядовою службою, де Куліша поставлено директором духовних справ. Оповіщення Я. Головацьким перекрученого листа Куліша, наче б він в ім'я „русского единства“ вирікся ідеї національної й літературної самостійності України, затривожила народовців, хоч не вірили цим поговорам, і тому Пуллю написав до Куліша 1868 р. листа від акад. громади в Відні, але цього листа перехоплено в Варшаві, а також деякі видання, вислані йому із Львова мабуть Партицьким.

Намісник Берг вимагав, щоб Куліш вирікся спільнога діла з народовцями в Галичині, однаке Куліш на це не згодився і пішов у відставку, а весною 1869 р. приїхав у Віден, де познайомився з богословом Пулюєм і очарував його великою щирістю до літерат. діла в Галичині й Україні та й про переклад св. Письма, над яким Куліш тоді вже працював, і про потребу народного молитовника. Пулюй виготовив був молитовника для воїків-русинів, видрукуваний у Відні заходом кризони. *Donina* (при соборі св. Стефана) накладом незнаної добродійки (етимологічним правописом).

Скінчивши молитовника, передав Пулюй особисто рукописа новоіменованому митрополитові Йосифові Сембраторовичеві з побажаннями від акад. віден. молоді. Митрополит обіцяв цому апробату, але у Львові крил. Мих. Малиновський відказав апробати (як противник піарод. мови) і написав до ректора віден. семінарії, що рукопис постановлено знищити „по праву каноніческому“. На це дав Пулюй відповідь п. з. „Лист без конверти“ (Віден, 1871), де різко осудив поступок крил. Малиновського, як цензора.

Куліш, побувши недовго у Відні, вийхав до Венеції, пособляв „Правді“, заснованій укр. молодіжжю, а р. 1869 друкував у додатку переклад „Книги Битія“ (Шятикнижжя), а окремо видав „Псалтир“, віршований переклад Павла Ратая (Його приbrane ім'я). У Венеції працював він далі над перекладом св. Письма, де жив до 16 лютого 1871 р., і старався з підмогою Пулюя продати переклад Британському Бібл. Товариству, щоб за ті гроші опісля у Львові заложити свою друкарню й книгарню. Однаке сподівання Куліша не сповнилися, бо директор Брит. Бібл. Товариства у Відні Міллард передав деякі частини перекладу Н. Завіту проф. Міклонічеві до оцінки, а той заявив, що переклад Куліша не зовсім відповідає грецькому первотворові, а є тільки пафразою. Паслідком того Міллард від Брит. Бібл. Товариства заявив, що воно купить переклад тоді, коли він буде вірною фотографією гречького тексту.

Небавом Куліш приїхав з дружиною своєю до Відня. Пулюй був їх юденним гостем і зараз — 18-го лютого 1871 р. почали вони обидва перекладати „Н. Завіт“ з первотвору Бібл. Товариства п. з. „Novum Testamentum Graece“, Coloniae Agrippinae 1866. Турі W. Hassel. Робота йшла дуже помалу, над словами ведено довгі дискусії, бо перекладчики бажали дати фотографічно вірний переклад гречького тексту, а при тім уважали, щоб не спроневіритись духові рідної мови. Знаючи й розуміючи серцем богоістність укр. народу, дбаючи, щоб слово св. Письма для всіх було зрозуміле, та нещоденне, а поважне. Роботу поділили так, що Куліш наперед усе списував, що Пулюй перекладав, дбаючи більше про докладність, як про красу слова. Потім порівнювали цей переклад з церк. слов'янським, російським, польським, німецьким, латинським, англійським і французьким. Впевнившись про вірність перекладу, робили потім останню редакцію красомовну.

Пулуй, скінчивши богосл. науки в липні 1869 р., був тоді на філософ. відділі, а щоб прискорити переклад св. Письма, рішився відложити на якийсь час усі науки й інші заробітки та звесь час присвятити спільній роботі. Після від'їзду Кулішевої в Україну (при кінці березня 1871 р.) жив Пулуй з Кулішем ув одній хаті, де працювали щодня від ранку аж до обіда, а після півгодинного проходу знов з маленькою перервою до 8 год. вечора, чи то в будень, чи в суботу. Життя було дуже скромне через недостачу гроша, а така праця знесилила їх так, що постановили виїхати на село, надрукувавши окремими книжечками Св. Матвія, Марка, Луки і Івана разом в 14.000 прим.

Переклад дослів до першого соборного листа ап. Петра, розд. I, 16., але була в них уже добре обдумана норма, як даліше робити. Куліш мав докінчити Н. Завіт і переслати Кулішеві в Україну для редакції. Куліш приїхав з початком мая 1871 р. у Мотронівку, а Пулуй трохи пізніше до Грималова, до батьків, переклав там листи ап. Петра, Івана, Юди та об'явлення Івана Богослова, і 9 серпня послав рукопис Кулішеві, якого Куліш і одержав від рос. цензури.

Куліш редагував у Мотронівці те, що було передложене в Відні, а в Грималівському перекладі не тільки нічого не перемінив, але й написав Пулюсі, що коли б дійшло до вмови з Бібл. Товариством, він останню редакцію всього Н. Завіту віддасть Пулюсі. І так сталося. Рукопис Н. Завіту лежав спершу в Куліша, потім у Драгоманова до 1877. Драгоманів, приїхавши 1875 р. на Різдво до Петербурга, просив у Костомарова грошей на видання Н. Завіту за кордоном з капіталу, зібраного 1862—63. на видання укр. популярних книжок і св. Письма. Костомарів відмовив, бо фонд зібраний на видання перекладу Біблії в Росії, а не закордоном. Року 1877-го Драгоманів вернув рукопис Н. Завіту Пулюсі, але той не мав грошей на друк, бо мав ще сплачувати довг за молитовника, а Куліш так само, аж Іван Білозерський дав невелику підмогу на видання. Пулуй зробив останню редакцію літом 1879 р. і за згодою Куліша почав друкувати в друкарні Товариства ім. Шевченка у Львові з умовою слати довг, як дістане гроші. „Н. Завіт“ вийшов аж 1881 р., але Галичині не цікавились ним, а в Україні мав заперту дорогу указом з 1876 р.

Пулуй післав Н. Завіт у Петербург 1881 р. до „Главного Управління по діламъ печати“, щоб його допущено в Україну, але 13/21 серпня 1882 дістав назад прохання, як „не подлежаще удовлетворенію“. Аж 1885 р. після 14 літньої переписки й торгу з Мільярдом повелось Пулюсі за згодою Куліша продати паклад Н. Завіту „Бібл. Товариству“ у Відні, чим сплачено довг у друкарні Товариства ім. Шевченка й решту за молитовника, а половину позсталої невеличкої суми послав Кулішеві, який відписав йому: „Велика це, велика сталася новина, що руські трудолюбці на св. Письмі заробили по 291 гульдену“!

Року 1886-го бажало „Бібл. Товариство“ закупити право друкувати Н. Завіт без імені перекладчиків, але таки згоділось з по-данням імен у трьох виданнях. Діставши гроші за Н. Завіт, писав Куліш Пулюєві: „Приславши 460 руб. Мілярових, виратували Ви нас від великої нужди, а як ув осені, спасабі Вам, надішлете ще 136 гулд. (рос. паперами), то і геть полатасте наші зандні“.

В останніх роках свого життя перекладав Куліш св. Письмо Стар. Завіту, та не докінчив його. Після його смерті 2 лютого 1897 р., передала його вдова рукописа перекладу св. Письма й інших творів Куліша на сковорку у музей Тарновського в Києві, а Тарновський доручив Нечусеві Левицькому па його коніт докінчити переклад Ст. Завіту.

По смерті Куліша доложив Пулюй свого старання про видання св. Письма, і йому повелося поконати всі труднощі й непорозуміння з „Бібл. Товариством“, які виникли через белословії поговори, на че бото Тарновський „подарував“ Кулішів переклад „Бібл. Т-ву“, а Кулішева пібто правила велику суму за Ст. Завіт. По смерті Тарновського забрали рукопис до музею в Чернігові і не можна було їх звідти видобути. Аж з кінцем серпня 1901 р. дістав Пулюй звідти частину коній, а в половині жовтня 1901 остатні коній перекладів Ст. Завіту. Тимчасом „Бібл. Т-во“ купило вічне право видання Ст. Завіту, не бачивши самих перекладів, а спустилося на слова Пулюя, а 31 липня 1901 підписав Мілярд у нотаря контракта з Пулюєм у Авсе, де тоді Пулюй проживав, після чого умовлена сума мала бути виплачена, коли рукопис „цілого Ст. Завіту“ буде переданий „Бібл. Т-ву“.

Прислані рукописи передав Пулюй „Бібл. Т-ву“ в Відні 24. I. 1902 р., але показалося, що Псалми були ще не переложені і Кулішів переклад не зредагований і не готовий до друку. „Бібл. Т-во“ припинило друк перекладу, який мав бути згідно контракту з кінцем 1903 р. Хоч контрактом був до цього зобовязаний Н. Левицький та Кулішева, а Пулюй був обтяжений своєю роботою, взявся він до діла, переложив Псалми, зредагував Г'ятік и жижя Мойсея. Коректу й дальшу редакцію Ст. Завіту з порученням Пулюя передало „Бібл. Т-во“ о. Олексієві Слюсарчукові. Н. Левицький переклав майже $\frac{1}{4}$ Ст. Завіту, а в його перекладі змінено тільки правопис для одностайноти.

Друк Ст. Завіту докінчено в кінці 1903 р., а ціле св. Письмо вийшло в січні 1904. Так довершено після довголітньої трудної праці велике літературне діло, що буде творити тривку підвальну літературної мови українського народу і його духовного відродження.

Пулюй вислав 20 I. 1904 Письмо Святі Головний Управі по ділах друку з проханням дозволити ввозити переклад у Росію. Прохання віддано Синодові, але той і цим разом відмовив, вважаючи прохання „неподлежанимъ удовлетворенію“, на що Пулюй скаржився в листі до Петерб. Академії Наук. Пулюй послав також св. Письмо професорам університетів у П-бзі, Харкові й Києві для унів. бібліотек, але в Києві посилка не була віддана унів. бібліотеці, а пропала!

В 1905 р. 12. П. послав Пулюй 2.000 екз. Псалмів президентові комісії для перевірки цензурих законів Кобекові, щоб дістав царський дозвіл роздати недужим і раненим українцям-войкам в Маньжуруї, а 1.000 екз. Японському генералові Ногі в Порт-Артурі, з тією самою ціллю (укр. полонення), і дістав від ген. Ногі подяку і рішення, що проосьба буде сповнена, а Кобеко не відповів зовсім!!

Так віддячувала Росія Україні за життя її синів, жертвувані в маньжурських степах і коло Порт-Артура. Синод призначив прохання „не подлежащим удовлетворенню!“

Про дозвіл для св. Письма прохала ще Кулішева царицю, та щоб це прохання було подане Синодові, але й це відкинув Победоносцев!

Львів.

Олександр Барвінський.

БІБЛІОГРАФІЯ

Видання І. Пулся та П. Куліша.

1. Молитвословъ и коротка наука о християнско-католицкой пѣрѣ. Въ Етлан. Тискомъ и накладомъ о. ф. Мехитаристовъ, 1869, 16°.
2. Молитвникъ для русского народа. Другое побольшемъ виданія. Віденъ. Коштомъ громадськимъ, з друкарні Соммера у Відні 1871, 32°, сторін 250.
3. Святе Письмо Нового Завіту. Мовою руско-українською переклали вкуні П. А. Куліш і Др. І. Пулюй, Віденъ, 1871. Нечатано у Львові у друкарні Товариства імені Шевченка під зарядомъ К. Беднарського, 1880, мала 8°, стор. 464 (гражданко).
4. Святе Письмо Нового Завіту. Мовою руско-українською переклали вкуні П. А. Куліш і Др. І. Пулюй, Львів. Накладомъ А. І. Шика, 1887. З друкарні Адольфа Гольцгавзена у Відні, мала 8°, стор. 612 (кирилицею).
5. dtto 1893, мала 8°, стор. 459 (кирилицею).
6. Псалтиръ, мовою руско-українською, у Відні. Видання Британського і Заграницького Біблійного Товариства, 1913. Переклад Дра І. Пулюя. З друкарні Адольфа Гольцгавзена у Відні, 16°, стор. 125 (гражданка).
7. Євангелія від свя. Маттея, у Відні. Видання Британського і Заграницького Біблійного Товариства, 1904, 16°, стор. 152 (з англ. текстом) (гражданка).
8. Євангелія по св. Маркесі, переклад український. Віденъ. Коштомъ громадськимъ, 32°, з друкарні Соммера у Відні.
9. dtto Маркові.
10. dtto Йуци.
11. dtto Іоанові.
12. Святе Письмо Старого і Нового Завіту. Переклад П. О. Куліша, І. С. Левіцького і Пулюя, Віденъ 1903. Видання Британського і Заграницького Біблійного Товариства. З друкарні А. Гольцгавзена у Відні (х переклад П. О. Куліша, хх переклад І. С. Левіцького, ххх переклад Дра І. Пулюя), 8°, ст. 825 + 249.
13. Маю примірникъ, до якого доданий такий заголовний листъ: Свята Біблія, Все Святе Письмо, Старого й Нового Завіту поперекладав на руско-українську мову Куліш Олеськович Панько. Цеї жій дорэгесенькій, її душі невмірущій, сю працю, нею змадочку матхисну, благоговійно підношу. — Дружині моїй вірнісенькій, що пена мені по свому образові пророкувала, сю працю, нею піддержану, захищену, підтримовану, низенько підношу. Куліш Олеськович Панько.
14. В додатку до „Правди“ 1869: Святе Письмо або вся Біблія старого й нового Завіту, руско-українською мовою переложена, печатана віві Львові, коштомъ и заходомъ „Правди“ Р. Б. 1869. Святе Письмо, перва частина Біблії,

русько-український переклад, печатано в-ві Львові, коштомъ и заходомъ „Правди“ Р. Б. 1869, 4°, ст. 172.

15. *Псалтиръ або книга хвали Божої.* Переспів український Павла Ратая, Львів 1871. Накладом Автора, з друкарні К. Будвайсера у Львові, 16°, ст. 329.

16. *Новъ,* переспів Павла Ратая. Печатано в-ві Львові, коштомъ и заходомъ „Правди“ р. Б. 1869. мала 8°, ст. XV + 96.

17. Ще видана у Львові: *Дві пісні Мусієві* (пірновані).

18. *Товитові слова,* однаке тепер не міг я їх відшукати, щоб подати доказаний заголовок.

Львів 1922.

Олександер Барвінський.

УКРАЇНСЬКА ПРОТОІСТОРІЯ.

X. Понтійське мистецтво.

І так, ми бачили невдачу походу Дарія. Скити зруйнували не тільки велике місто Гельою, але разом із ним і багато дрібніших міст Лівобережжя й Донеччини. Але й самі скити були очевидно дуже сильно побиті Дарієм, бо інакше ми після не можемо пояснити того факту, що після походу Дарія пі Геродот, пі акі інші грецькі джерела не згадують уже імен скитських князів, тоді як перед Дарієм Геродот подає повний список їхніх імен. Очевидно, скити стратили своє попереднє значення. Цим же мабуть пояснюється й той факт, що, за грецькими традиціями, на другий рік після походу Дарія, тобто р. 511-го перед Хр., була заснована нова ювійська колонія Пантикопея, на місці теперішньої Керчі. Ця колонія розвивалася дуже швидким темпом, зуміла об'єднати під свою зверхністю різні сусідні тубільчі племена, що заселяли Кубань і прибережні області Меотиди (Озівського моря) й Криму, і мало по малу витворила справжню соліду державну організацію. Оригінальність цієї державної організації полягала в тім, що правили в Пантикопеї на грецький спосіб виборні архонти, але ці архонти для тубільських народів сіндів, дандарів, пісессів, меотів, татей, махдіїв і т. ін. посили титул базілевсів (князів). Цей оригінальний утворів став пізніше зватися Боспорською Державою або просто Боспором. До Боспору належали й інші сусідні грецькі колонії, напр. Фанагорія, Кіна, Корокондама, Гермонаса, Горгінія і т. інші.

Згадані тубільські народи сінді і ін. належали до кавказців по расі, були хлібороби, і по крові зовсім однакові з гіперборейськими хліборобами Поділля, Кіївщини та Полтавщини, про яких я вже згадував вище. Пізніше архонти стали династами, і ми маємо повний список пантикопейських династичних князів від 480 року перед Р. Хр. аж по 360 рік по Хр., то б то майже за 840 літ. Таким чином ми бачимо, що Боспор був перша справжня держава на українській землі, держава заснована на осілім хліборобськім тубільськім населенні, з справжньою постійною столицею Пантикопея, і з багатьома торговельними приморськими містами з мішаним греко-тубільським населенням і з високою культурою.

Нам відомі всі 51 ім'я боспорських князів, починаючи з Архео-

пакта — 480 р. перед Р. Хр. і кінчуючи Асандром 360 р. по Хр. Вони били свою власну мідну, срібну й золоту монету, тоді як скити ніколи не били своєї монети й завжди залишалися племадами без письма. Ця держава стала скоро дуже сильним самостійним центром культури, який дуже сильно випромінював своїй культурній досягненням й насамперед мистецтво далеко на північ і на схід. Це мистецтво характеризується дуже великим вживанням звірячого орнаменту, і багатьома вченими, як напр. Ростовцевим, Боровкою та інш., приписується виключно скитам племадам, і набуло фальшивої назви скитського мистецтва. В той час як Фармаковський і Макс Еберт приписували витвір цього мистецтва на наших чорноморських берегах юпіївським грекам, як культуртрегерам, що принесли вину культуру на північні береги Чорного моря, то Ростовцев і його учні приписують витвір цього мистецтва виключно скитам, які принесли його з Ірану, а Боровка виводить його з Пермських лісів і з Сибіру. Міліс шукає його початків у Алтайських горах і ще далі на схід. А Тальгрен вважає, що навіть самі скити були місцеві тубільці, а в такім випадку й само мистецтво скитське мусіло б бути місцевим витвором. Останнього часу, молодий віденський ученій Ганчар, з досить великою правдоподібністю показав, що коріння цього мистецтва могло лежати на Кавказі і в Армії. Я вважаю, що власне з VI-го віку, і може навіть з кінця VII-го віку на наших чорноморських берегах почало витворюватися своє особливе місцеве мистецтво з одного боку під впливом закавказьких, алародійських племен, що перенесли сюди через Кавказ свої сюжети та символи, в яких великій ролі грав звірячий елемент, а з другого боку, під впливом юпіївських греків, що заснували в колоніях свої мистецькі школи торевтичні (обробка металів) і керамічні. На прихід на Кубань і Тамань алародійських (вірменських етнічних елементів) указують саги про амазонок. Але й кавказький елемент мусив бути численний у колоніях Боспора Кіммерійського. В колоніях грецьких були присутні теж і значні трацькі елементи, імена яких зустрічаємо навіть на золотих вазах, як напр. Тарудос син Себанока. Ці осілі елементи були скучені в містах, колоніях і творили різні речі з срібла й золота, які одержували головним чином із Кавказу й Закавказзя. Ці речі потім вимінювали чи за пшеницю, чи за мед і скотину хліборобам аборигенам. Так само за ці речі могли вимінювати й від скитів всілякі речі, але головним чином рабів та худобу; але скити самі не були жодні майстри в металах, і не мали певного мистецького смаку, й не вимагали теж якогонебудь певного мистецького стилю, як це ми бачимо з інвентаря їхніх могил, де більшість речей чисто грецькі, і стилево грецькі. Отже можна вважати це мистецтво з перевагою звірячого орнаменту за мистецтво північно-понтийське, що впливало далеко на північ і схід, і навіть на захід. Я й подав цю назву для цього на Археологічному Конгресі в Бельгії 1935 р. Це понтийське мистецтво держалося, поки існувала Боспорська Держава, і послужило основою так званого, теж неслухно, готського стилю.

В кінці IV-го віку й на початку III-го в. перед Р. Хр. скити були

витісні з наших степів сарматами; при чому були інші дуже винищенні, їх подалися в Добруджу, що стала зватися Малою Скітією. Після Різдва Христового сармати були витіснені аланами і т. д. З наших степів одні номади витісняли других, нападали на багаті приморські міста й инищили їх або грабували, але боїлися забігати в ліси на північ від степів, де все держалися наші хлібороби, нащадки гіпербореїв.

XI. Галли в Україні.

В III віці перед Р. Хр. Правобережна Україна терпіла не тільки від тиску східних номадів (скітів і сарматів), але теж і від західних бойових племен галлів, скірів і бастарнів. Галли разом з іншими навіть поруйнували буди стіни Ольвії, про що довідуємося з декрету, висіченого ольвійцями на мармуровій плиті, в якім вони дякували багатому ольвійцю Протогену за відбудову стін Ольвії, які Протоген знову побудував своїм коштом¹. Похід галлів на схід відбився не тільки в Україні, — він досягнув і Малу Азію, де з галлами довго й уперто боровся пергамський король Аттал II. Пам'яткою цього походу галлів на схід лишилася малоазійська провінція Галлатія, що в своїм імені зберегла ім'я своїх завойовників галлів. Галли в Україні не залишили по собі багато слідів. Можливо, що їм треба приписати клад, знайдений у Бубул (на Бессарабії), ім же треба мабуть приписати й декілька т. зв. латенських фібул (смичкових пінільок) другого й третього періоду, знайдених як у північній Херсонщині, так навіть і в Радомисельщині, і меч та останки щита в могилі біля села Великої Тернави, Новоушицького повіту на Поділлі. Але тільки одна ця могила й була відкрита з кельтською зброяю; більше гальської (кельтської) зброя в могилах в Україні поки що не знайдено. Після III віку перед Христом натиск зі сходу в Україну все зростав, сарматів пізніше змінили алани, потім алтайці. Галли, що прибули в III віці в невеликім числі з Україну, були почаси знищені, почаси розтопилися в місцевім населенні. Спробу Шахматова надати більше значення галлам в Україні і навіть в Московщині, признає за зовсім поздалу Розвадовський².

XII. Готи в Україні.

В II віці по Р. Хр. в Україну прийшли з півночі готи, народ германського кореня. Вони не були номади, як азійські народи: скіти, сармати, аланы, а потім гуни та різного рода турки. Це були люди, що жили то з ловецтва, то з грабунку, то з підбою хліборобських народів. Готи спустилися до нас з півночі й зайняли не степову Україну, а лісову, її посіли тодішні наші міста Київщини й Полтавщини. Вони стали панівною правлячою верствою. Частина їх пройшла в Крим і там надовго осіла. Як здається, готи не утикали місцевого хліборобського населення, і мабуть обмежувалися тільки невеликою дани-

¹ Слюсаренко: Греко-скітські взаємовідносини. Збірник Українського Університету в Празі на пошану п. президента Масарика.

² Rozwadowski, „Rocznik Sławistyczny” t. V, ст. 270—272.

юю, як це робили й пізніше усікі інші класи з своїми дружинами. У всякім разі готи не витісняли хліборобської маси субстратного населення з їхніх насижених місць, з їхніх піль.

Я не буду довше спинятися над різного рода номадами з часів великої вандрівки народів, бо їхнє поводження в Україні дуже добре й докладно висвітлив М. Грушевський у своїй Історії України. Я тільки підкреслю тут, що готи, як верхня панівна верства, змусили працювати на себе різні майстерні чорноморського побережжя, що виробляли всякі оздоби для одягу готів-панів із срібла, золота й бронзи, особливо пряжки та фібули, і до них достосували старий призвичасний орнамент, тільки в нових комбінаціях і в новім застосуванні. Готи ділилися на східніх і західніх, тобто на остготів і на вестготів. І ті й ті прийняли християнство й мали своїх єпископів. Західні готи мали відомого єпископа Ульфілу, що переклав святе Письмо на готську мову, він жив у нинішній Болгарії в м. Томі (Варні). Кримські готи мали єпископа Улілу, що листувався з Іваном Золотоустим і з Григорієм Нісским. Це мабуть про кримських готів згадує автор „Слова о полку Ігоревім“. Готи були вигнані з України гунами, народом алтайським, номадським у VII віці перед Хр. Однак грецькі історичні джерела згадують одночасно з готами і гунами ще й народ антів. Грушевський та багато інших учених уважають антів за венетів, тобто за праслов'ян, хоч самі греки відрізняли антів від слов'ян. У всякім разі праслов'яни вже тоді мусіли існувати, й на гадку деяких учених, їхня колиска або праобразківщина мусіла бути десь в Україні (Нідерле, Грушевський та інші).

Прага.

(Кінець буде).

Вадим Щебаківський.

ПОЕТИЧНА ТВОРЧІСТЬ У СОВІТСЬКІЙ УКРАЇНІ.

М. Семенко. „Безразковості поет“, як він сам себе називає. Йому байдуже до читача, до того, що він не зрозуміє його безоглядно стилізованих силуетів. Він свідомий, що „знаходиться моські, які будуть плювати“ (Зб. „тв. Сонце“ вступний вірш), і спокійно висвітлює собі це заздрістю, „що їм не дано“. „Мій девіз — несталість і несподіваність“. І Семенко йде за тим девізом, поки йти можна. Знаходить собі співзвучні елементи, створює терен, — „Нова Генерація“. Зустрівши революцію радісно, сам стає їй на служення й заликає інших. „Риочись в уличних фоліантах“, створює цілу галерею силуетів революції на тлі міста. Київ. Хрищатик. Хвилювання юрби, чуйної на події, дас поетові мотиви. Вулиця, каварня, парк — це демократії, на тлі яких рухаються його силусти під акомпанімент трамваїв та авт. Метушиться в настороженому місті розгублений буржуа, начепивши червону відзнаку, — „Заведі ми за революцію“. Сам поет споглядає цю метушню з боку, бо він знає, що йому робити. Єн не кидається, як юрба „в шукані невідомих доріг“, і не „зачиняє двері“, як інші. Знаючи свій шлях, звертається до інших. „При-

ходьте до нас, у кого обличчя веселі, хто життя не шкодує в червоній борці". Це в маніфесті, що пім починається поезо-фільм „Весна 1919“. Багато є таких, що йм „засуджено вмерти, бо неможна жити на двос“. Це всі „кволі“, „калічені“, „хорі“. Встояти під первим інтиком — це головне. І поет кличе: „Друзі мої, не бійтесь вістунів! Друзі мої, не повертайте назад“ („Змагання“). Після хаосу знову засяє сонце, і через „сонцеве вікно“ прийдуть більшовики-комуністи. За них —

..В гору червоний стяг!
Хто забажає вороти —
З дав зерцій.“

Проти „гнилізви і вожкості віків“ поет проголошує... „на Захід Червоний похід“. Закликas до нього поетів, тих, що зможуть. А ті, що не посміють — „циушки“, і йм „весела заневага“, „вони вмрутъ“. „Ляжте під колеса революції“ — звертається Семенко до колег... „Забудьте книги!“ „Торкніть колесницю історії!“ Поет однайдущно агітує за це, він „примушений“ „давати яласи“, бо „я активний“. Актив — це ті, що „взяли патента від історії на заалізо, бетон, сталь“. — „Я, — це всі, що переступили поріг“. Пере-ступивши цього порога, Семенко йде далі, пристосовується до гасел дия тематично, також ставить собі завдання відповісти на вимоги й стилістично. В прямуванні до реалізму поет вдається до своєрідного імпресіонізму, на зразок фітвтору: „Поема про те, як повстав світ“. Розмова символічних — історичних персонажів — Донцов-Винниченко, сам Семенко й інші. Оновленими засобами Семенко організує походи проти інтелігенції, куркуля, богеми, пікідників, ухильників і павіль великий похід на „Зеленого змія“. Рекомендує всім, як то зробили футуристи, склонитись „перед брамою в залізний соціалізм“ та перед першим футуристом... Тарасом Григоровичем. Своєрідна „регабілітація“ Шевченка, що його „Кобзаря“ Семенко хотів перекреслити своїм „Кобзарем“. Словом, Семенко-Шро „мертвопетлює“ в дослівному значенні видуманого ним слова. Однак безмежна ретельність українського футуриста не зустрічає належної оцінки. Семенко ніколи не був у фаворі совітської критики, а з приведеним стилів до одного знаменника „соціалістичного реалізму“, його зоря склоняється геть аж над обрій. „Нова Генерація“ фортеця футуризму розбита, а її комендант прикладається до порядку — подавання своїх ультрасоціалістичних думок у формі, доступній масам, без іронічного забарвлення. Культивований футурист робить спробу зреалізувати вимоги в збірці „Міжнародні діла“. Худенька обсягом і змістом збірочка складається з пародій на Гітлера та цикло „американських оповідань“. Поет висміює обіцянки й дійсність у Німеччині, юмоволі викликаючи асоціації з подібними явищами в країні диктатури протилежного значення. Засуджує капіталістичний лад Америки, що виганяє людей шукати праці в Сovіті. Протиставляє недобудовану греблю Вільсона „грандіозним досягненням“ комунізму. Показує трагедію безробітної, безпритульної молоді Америки, серед

якої назріває переконання, що виходом може бути тільки перемога комунізму. Словом, подає руку через океан детройтському більшовикам.

„Міжнародні діла“sovітською критикою трактуються, як документ творчої кризи, в зв'язку з виздоровленням від хворіння на футуризм¹. В цілому великий поетичний дорібок Семенка — більш десятка збірок — часто приводить на згадку його слова:

...А я залишаюсь романтиком,
І кожна моя драматиця — трагедія...

І дужна щирість пояснює...

Я не знаю своїх доріг, —
Я творю...

Старання поета дійти до реалізму не привели до бажаних наслідків, і досьогодні тут дійсні твердження М. Доленга, сказані ще р. 1928-го, що Семенко не дійшов до меж реалізму, доцівши в „Нової Генерації“².

Останніми роками Семенко замовк. Сходить він з кону, який любив так, як може любити людина з хоробливим бажанням бути над міру оригінальною.

Володимир Сосюра. В першу чергу лірк. Головною ознакою його поезії є музичність. Цікавий своєрідністю інтерпретації, оригінальними метафорами, свіжою лексикою. Почавши писати за часів військового комунізму, захоплюється образами громадянської війни. Цій темі, крім менших поезій, присвячено й поему „Червона зіма“, що поині вважається за кращий твірsovітської поезії часів військового комунізму. Пережив типову творчу кризу із зниженням кількісної продукції. Ціла пізня творів Сосюри з доби тієї кризи кваліфікується сов. критикою, як занепадницька творчість. Під занепадництвом розуміється резигнація, упадок енергії поетичного духу в боротьбі з невідрядною дійсністю. А поет бореться з натиском тієї дійсності, стараючись зберегти рівновагу духа. В розтачливих тонах виривається в цього слага затримати віру в правдивість вибраного шляху, в реальність поставлених мет:

„Чи може не стало сил,
І тепе мета вдала,
І в коло багато могил?
Я знаю, я дірю, о, я!
Ми нуть пробиваємо ясну,
Не виали знажена, не засди огні.
Чого ж це так сумно мені?“

Інші поезії, в яких Сосюра проявляє себе, як поет народу, що перейшов стадію національного відродження, відносяться критикою до шкідливих націоналістичних творів. Типовим з таких є поема „Ма-

¹ А. Хвилья: „За Маркс-Лен. Критику“ 1933 ч. 5.

² М. Доленг: „Лягатки про нашу лірку“, „Критика“, 1928, ч. 4.

зена", в якій гетьман інтерпретується, як постать, що задля здійснення української ідеї вибирає шлях валеопродизму:

.....прийшов вік вчитись до паків,
надів цю машкару вужденну".

У машкарі зводника Дон-Жуана Мазена плекає думку про той час, коли, все облішивши, можна буде повстати за Україну, яку він любить до пестями й ніколи від неї не відречеться:

..Як од Христа Петро, від тебе
Не відречусь ніколи я".

Така творчість викликає наступн з боку сов. критики, і Сосюра, не знаходячи сил для наглої ломки, зменшує свою творчість кількісно, а потім його ім'я і зовсім зникає з сторінок часописів. Крізя тягнеться аж до 1935 року, коли Сосюра починає знову інтенсивно працювати, вже в іншому дусі. Оглядаючись на своє минуле, поет зважає на свої „помилки", і на поетичній параді 1936 року виступає із закликом до зацікавлення новими героями, творцями соціалістичної дійсності. Сам поет пише про свою другу молодість, радість соціалістичної праці, гордість бути поетом нового часу. Працюючи багато над перекладами Пушкіна й Лермонтова, підготовляє велику поему про сучасність, що має бути присвячена 20 річниці жовтня. Документами переродження Сосюри є твори „Червоної армії", „Пісня про Якіра" та поема „Відповідь".

Відгукується поет у числі багатьох також на смерть М. Горького, маніфестуючи свій жаль у вірші „Буревісник". Називає письменника „гігантом нашої землі", який, хоч його взяла смерть, а проте „вічно з нами". Ноборюючи пессимізм, поет набирає настроїв молодості, типового „молодіння", що про нього співають і старші сов. поети:

..Я знов хочу юність повернути,
щоб молодість з епохою ясю".

Як усі, й Сосюра осілився вождя. Прикладом цього роду є вірш: „Ти нас ведеш", де зустрічаються такі характерні рядки:

..Ти нас ведеш, як він колись давній,
Ім'я кому скоривши час і далі.
Коли серця мільйони злити в одно —
Твое це серце буде, рідний Сталін".

З боку художнього (останні) поезії Сосюри цілком відповідають вимогам. Вони, як і давніші музичні, образи його свіжі, мова чиста.

Один із старших — **Михайло Дсленго**. Поет і критик. У котрій з обох галузей літератури він сильніший, питання, що не раз зачиплювалось у критиці. До певного висновку в напрямі розрішення цього питання дійшов представник формальної критики Ф. Якубовський, розв'язуючи спір на користь Дсленга — критика.³

³ „Життя й Рев.", 1928. III. Рецензія на зб. „Узмінь".

Однак поетична творчість Доленга все притягала до себе увагу солідної критики. Коло ней нагромаджується великий матеріал, що всебічно освітлюючи творчу постать поета, збігається в основному — оцінці й остаточному висновку. А самій поезії Доленга властиві інтелігентність, інтелектуальність і до певної міри сухість. З таких властивостей творчості Доленга виникає логічно висновок, що його поезія не є для широких мас. Якубовський в уже згаданій рецензії пише, що Доленго має вираного читача. На тій основі ще року 1928-го Доленго вважався поетом для радянської інтелігенції⁴.

З бігом часу вимоги до поета поширяються, чим зменшується воля його творчості. В поезії Доленга викриваються елементи, непридатні до совітської інтелігенції, а саме: пессімізм, індивідуалізм і іронія, що не має виразного класового спрямування⁵. Згадані елементи в творчості Доленга приводять до кризи. Після періоду інтенсивної праці, що виникла в шести збірках за роки 1928—1929, в його творчості наступає перерва, що тягнеться аж до 1935 року. Таким чином з цього року починається новий період його творчості.

Обвинувачення в пессімізмі й індивідуалізмі в першому періоді викликає сформулювання поетом відчувань інтелігенції, що, привітавши революцію хоч і „зблідлими устами“, проте з повним серцем сподівань спинилась перед хаосом:

„Старе залишилося позаду,
Нового не знайти віде“.

Руїна, що вистала після весни революції, коли людина опинилася між осторідним минулім і неясним майбутнім, на розпутті, — самотна.

„Я сам на червоній жежі
між піччю, що вмерла,
І днем, що не жив“.

Старе згинуло, але нового ще нема, воно тільки в зародку. Це: „Незграбні соромливі, цволі життя майбутнього бруньки“, що, „в собі сховали всі квітки“. Свідомість величі переживаної епохи й розніч при спостеріганні її деталів, людини, що сама по собі не може відбити цієї величини:

„Великі дні, дрібнівські люди.
Вас поклик волі не розбудить.
І зникнуть десь у сірій мілі
Великі дні“.....

Гірка іронія над трагізмом зайвості в сьогоднішніх днів звучить у словах: „Всі наші ролі — в п'ятій дії“. А тепер „бозмовний хор мерців і я — поет розстріляної мрії“. Такі мотиви звучать у збірках: „Руда земля“, „Блакитна жалоба“. В Litterae хоч і домінують ін-

⁴ „Пролетарська Правда“, 1928. л. 114.

⁵ Г. Майффет, „Жит. й Рев.“, 1930. У.

тимо-психологічні імпресії, проте вже помітне старання наблизитися до неприкрашеної дійсності. Тут зустрічаються вже мотиви промисловості, робітничі, теми громадянської війни. Тут старання змінити питому поетові абстрактну трактовку тем на конкретну приводить його аж до прозаїзмів: „побут, воєні фронту і кайдору. Незабутнього щастя доба”. Переход від об'єктивної лірики та поетизування революції до соціальних мотивів відноситься на рік 1927-й у зв'язку з виданим збіркою „Вибрації поезії”, що й було відзначено редакційшою колегією ВСШП-у. Однак дехто з критиків знаходить, що творцем пролетарської літератури Доленго ще не став. Щоб стати ним, Доленго в наступній збірці „Узмінь” (1928), книжці політичного змісту, подає вірюю безпосередньо агітаційні функції. Оптимістичне наставлення звучить у словах: „Радість понад пами росте!”. Ще далі йде Доленго у збірці „Зросло на камені” (1929). Це продукція тенденційна. Виконання загаданих тем. В суті переклад політичних гасел на поетичну мову. Отже експериментальна праця. Однак при всій добрій волі пристосуватися до потгреб дnia Доленгові не щастить здобути цілковиту класову перевільність. Він не уникає звичайно порядку життя українського письменника. Доходить до творчої кризи. В його творчості настас перерва, яка навбач іде на розрахунки з мирулим, тим, про яке він нині каже: „минуле каламутне одслівано без вороття”. Тепер поет настроює свою ліру на байдорі, молодечі тони. Молодіс, подібно як Рильський, запевнюючи чи інших, чи може самого себе, що: „ти маєш право молодіти з життям разом”. Тематичне коло поета поширюється новими мотивами — соціалістичного міста, соціалістичного свята. „Тема” відгук на проблему вирощування багатолітньої пшениці та подібного.

Однак, коли порівнювати творчість Доленга першого періоду з сьогодищною, то треба сконстатувати, що різкого злому, як то є в інших, вона не зазнала. Це скоріше плавкий переход з усуненням деяких елементів, що не спроворив поетичного обличчя цього поета. В суті Доленго лишився тим, чи в був, і оцінка творчості першого періоду без значних змін може бути застосована й до останньої поетичної продукції. Зайніціювавши давніші новий стилістичний напрямок в українській ліриці, Доленго йде ним досі, лишаючись стилістично оригінальним. І досі його поезіям властива словесність і сучасність з тою різницею, що мотиви сучасності, які колись відігравали тільки роль орнаментальну, сьогодні беруться подекуди за основні.

В матеріалі, що поет зачитав на свою вечір в грудні 1935 року, є багато прекрасних віршів: „Ластівка”, „Жолудь” тощо. Мотиви сучасності, як основні, є в поезіях „Харків” з радісним окликом: „с Харків соціалістичне місто!”, „На святі”, „Пропори і гасла наших років кличуть нас у гору і вперед”. Або „Тема”, поезія про „роман пшениці ніжної з перісм”, на перешкоді якому стоїть „бюрократизм або посуха”. Але шлях „по зірках червоних не спиниться на кручах”. Перешийкоди будуть переможені.

Цикль поезій, присвячених півночі: „Мандрівка 1837-го року“, „На півночі“ і інші вказують на розрив із минулим і признання сили й справжності майбутнього. Перед майбутнім „складає крила чорне вчора“, а час відступає в розсунені, як сон, простори.

Накінці можна сказати, що поезіям Доленга й досі властиві інтелігентність і інтелектуальність, як то було й колись. І досі він є поет не масовий, а тільки вибраного читача.

Прага.

Олександра Ч е р н о в а.

ПУШКИН І УКРАЇНА.

1. Характеристика творчості Пушкіна.

Початок поетичної творчості Пушкіна припадає саме на півстоліття після знесення останків козацьких прав України. Назви України з Росією за давні права самостійної державності об тому часі трохи були притихли. Усі дальші річиці й поминки, зв'язані з народженням, появою окремих творів і смертю поста припадали кожний раз на очевидно й природно зростаючі стани напруження та насилення вікового українсько-російського спору. Нічого дивного, що в українській публіцистиці до часу світової війни було порівняно небагато статей про поета. Значно більше можна назвати випадків зацікавлення творчістю Пушкіна в окремих перекладачів українців. Та все ж таки, коли зважити поширеність знання російської літератури на Наддніпрянщині, та доволі часте зацікавлення хочби тільки вибраними творами цього поета в Галичині, Буковині й на Закарпатті, то зрозуміємо, чому властиво майже немає перекладів на Подністрії та небагато їх і на Подніпров'ї. Західні українці могли ще бути користуватися чужими перекладами — польськими, німецькими, мадярськими, румунськими... Зрештою, чистого поета мало читають, бо в нього звичайно немає специфічно притяжної фабули та яскравої ідеології.

Шляхом дрібничкового розгляду великої скучини питань: „Пушкін — в Україні, з України, про Україну, на українські теми; Пушкіна — друзі й противники українці, наслідувачі, перекладачі, дослідники, бібліографи...“ можна б створити чималу й дуже цінну серію причинок до українських пушкініан. Однаке в 100-ліття поета може цікавіше для читача мати свого рода мережу думок і образів прийдешнього суцільного огляду й досліду питання: чим Пушкін може бути важливий для українців. Але що наше громадянство небагато знає про Пушкіна, автор трохи відхиляється від поставленої вузької теми, і трохи докладніше розповість про творчість самого Пушкіна.

*
**

Під кінець XVIII в. російська література ввійшла була в переломову стадію свого розвитку, завернувшись від ложнокласицизму на площину глибшого вникання в суть народності та обов'язку письменника супроти неї. Свідчили об цім — чиста народня мова

писань поетів і письменників доби Катерини ІІ-ої, вироблена форма віршу, і пародия тематика, чергана з буднів громадянських і простолюддя. На місце придуманого абстрактного персонажу у творах стали появлятися живі люди, довкруг яких розгорталися образи й дій звичайного життя. Літературний твір переставав служити прославленню вибранців та сам ставав предметом уваги загальної, як вислів тих ідей, що вилопувалися тут і там у живих одиниць і молодшого покоління з глибини збірної ідеївідомості. На далекому обрії громадянської думки немов би знімався світанок ще неозначеного того нового, що мало стати основою прийдешнього кращого укладу суспільного життя.

Початок XIX в. ще виразіш зазначус цей перелім у російському письменстві через введення в поезію первістків перечуленості й фантастичності. Неокреслена туга, що дихала па чутливого читача з кожної сторінки сентиментального роману й страхітлива фантастика романтичної балади — викликали в кого глибокий біль сердечний, а в кого справжній дригіт ляку, та загально непереможну цікавість до нової книжки. Цей новий рід емоцій під впливом літературного твору давав письменству нові ряди читачів — жіноцтво, що доси хіба мало цікавилося нудною високопарістю довжелезних напушених од, гімнів, трагедій... Російська література не мала тільки того, хто об'єднав би всіх письменників в одну добре зіграну оркестру для остаточного виконання великої симфонії.

Продовж 1814—15 починають доходити до столичного Парнасу вістки про хлопчака-ліцеїста, що зовсім незлі вірші складає — у Царському Селі. Вишадкові відниси та устні уривки цих віршів — то російських, то французьких — свідчать про легкість віршування та живу фантазію автора. Є в нього навіть свій власний цогляд на дотеперішніх поетів: усіх він добре знає — французьких і руських — і сміло та зовсім вірно оцінює старих і нових (К сестре, к другу стихотворцу, к Батюшкову). Сам він залишки товаришую з Венерою (Далія 1812, Лeda 1814), Вакхом (Пируюче студенты) і Музами (Городок 1814), та співцями любови Анакреоном, Горацем, Овідієм. Кожний вірш вражає читача й слухача пристою щирістю свіжої молодої душі, що сама п'яніє від любошів вольного безжуриого життя, та й читачеві цю п'яність передає. Стихійний гін молодості до безмежної волі стає тим одиночним новим первістком, що ошоломлює читача, та старцеві поетові Державину велить захочлено благословити юнака-поета. — На 16-тому році життя — серед плейди давно знаних і добре заслужених письменників — стати відомим поетом — міг тільки справжній талант; а на 18-ому стати їм рівним товаришем, та після 20-ти об'єднати їх свою особою в велику силу національного життя міг хіба тільки великий поет.

*
**

Поет народився в Москві в літа єгипетської кампанії Наполеона, що заслонив був своєю волею та виновнив свою особою при-

родину прірву після великої революції. Виростав він у часі побідного змагання Наполеона зо всією Європою, та переживав уже свідомим юнаком побідний похід французів через усю Росію, Бородинський бій, полон і пожар Москви (1812), похід Олександра I аж до Парижа і ввесь міжнародний крутіж політичної реакції „священного союзу“ (1815). Знайомий і своїх значних учасників цих історичних років, поет має вже в ранній молодості виразне почування важкого, що довкруги діється. Духова велич непримиреного ворога Росії покоряє серце юнака-патріота, й дає твір поета — „Наполеон на Эльбз“ (1815) — з виразними слідами співчуття для незавидної долі поконаного велетня. Після віденського конгресу проти реакції в Росії готовиться протест гуртка представників сусільної верхівки. До цього гурта тягне 18-літнього юнака, що чокінчив Ліцей з правом стати на найвищому щаблі чиновничої сархії, як коллежський секретар.

Розкоші безжурних гулянок бурхливої молодості не заглушали в поетові глибшеї любові до людини, що він її виявляє у гірких думах оди „Вольності“ (1819). Ці глибоко продумані палкі вірші можна назвати віщунами музи всіх поетів сусільників, між ними й українця Шевченка, та поета „мести и печали“ великоруса Небрасова.

**

За ввесь той безпокій, що невгомонний шибайлодова-богеміст причиняв органам правитеельства, поста вислали із столиці на чорноморські степи для праці в канцелярії онікуна колоністів „поворотського краю“. Київ, Катеринослав, Кавказ, Чорне море, Крим, Камінка, Кишинів, Тульчиць, Одесса... ось місця побуту поста від травня 1820 до липня 1824 рр. Це роки блукання поета. З глибокою раною в серці, серед нужди й розгулу — буйна творча праця. Із життєвої метушині поёт черпає для своїх творів щораз то нові сюжети. Пізнане в скарбниці світової літератури та схоплене з уст народу — поет сплавлює у власному вимислі в зовсім окреме, питоме тільки йому самому. Кожний сюжет опрацьовує він з того місця, на якому для цього — поета він найбільше цікавий...

Року 1820-го виходить його поема, складена ще в Ліцеї: „Руслан и Людмила“. Сюжет підіб з давньої „руської“ бувальщини — на книжому дворі Володимира в Києві. Оповідання, гейблі пересказ билих і народних казок; форма — поема у 6-ти піснях з епілогом. Людмила своїми пригодами в садах Чорномора нагадує „Душеньку“ Богдановича (1778 р.). Рівноважників чудним пригодам Руслана можна шукати в геройз народних казок, що ходять за тридев'ять земель... аж до переможного кінця. Безжурний юмор та тут і там за прохорим серпантіком комічного пікантне — придають цій поемі багато молодечої свіжості.

Ця поема викликала справжнє захоплення, в одних природною ширістю й безпосередністю потоку 2500 віршів, а в других віру в те, що

„там русский дух... таи Русью пахнет!“

Безжурне, комічне, шікантне лутиль що поему з безсмертною „Елеїдою“ Котляревського (1798), про яку кожний читач у поході віків повторятиме перелицьований вираз:

„там український дух... життя таї України!“

Ось як заплатив поет обов'язкову данину тому літературному напрямкові, що — шляхом удачної переробки у формі комічного — подавав читачеві чи не найбільше цінний привід до глибокого продумання сущності народності, щоб остаточно самому стати діяльним членом і джерелом національної самосвідомості й гідності. Дій моторного козака Енея й витязя Руслана йдуть шляхом нелегких пригод, поки завершаться щасливим кінцем... Але вислід їх — уже не одна аналогія неподібних подробиць, лише основа розвитку повітньої національної літератури: від Котляревського української, від Пушкина російської.

**

Під впливом побуту на Кавказі повстає романтична поема „Кавказский пленник“ (полонянин — 1821), а види Азовського й Чорного моря надихують поета одним із найкращих ліриків.

На півдні живе поет гейби розгублено, гайнує час на гулянки, балі, карти, залишання, товариські конфлікти... А все ж таки в дійсності він займається тільки читанням і читанням, та скрізь, навіть у гостині, шукає одноцітва для писання... віршів, віршів і віршів! Тут, на окраях північної національної території України, повстають найкращі твори поета романтика, що хвилюво захопився був Байроном. Але цей романтизм Пушкина дуже оригінальний, коли дивиться на цього зо становища психіки самого поета. Твори цього часу („Бахчисарайский фонтан“, „Братъя разбойники“, „Чорная шаль“, „Кинжал“, „Вещий Олег“, „Цыганы“) — це вловні реалістично заложені епо-лірики, з добре обрисованими образами оповідания, без тіні фаталистичної тужливості, без зайвого філософізму, скрізь безпосередньо ширі й прості. Одиночним зв'язком з Байроном позістас в цих творах глибоке почуття волі, що в Пушкина звичайно в'язеться з наказом суспільної справедливості.

**

Крім дрібних ліриків, елегій, сатир, епіграм — інше поет за цей час чимало листів, що свою документаристю в царині поетичної творчості мають чималу вагу навіть у світовій епістолографії. Закінчує цей період бурління епічний жарт на тему — муж старий, жінка молода — „Гавриліада“. Уже в Петербурзі була за поетом слава „безбожника, вольнодумця“. У 17 літ хто ним не був! На півдні мав поет на цім грунті доходити до якогось юродства, коли прикидався циціком, шібайголовою, розпушником. Однаке водночас у Петербурзі він склав — відомі в релігійних збірниках — вірші „Безверие“ (1817), а тут на півдні він боронив Байрона проти назви

,,безбожник“, пишучи: „поет може самовільно надівати на себе маску гріховності й чесності. Часто для якогось дивного перекопання свого ума він може виставляти перед товниу найкращу сторінку своєго морального ества — на поругання, а таки перед чернью може пускати блахмана своїми дивацтвами“. [Бартенев: Пушкин в южной России“, 113]. Цей висказ слід приложити й до Пушкіна тим більше, що на основі розгляду віршів поета від 1824 р. з Одеси й Михайлівського ясним стає, що поет не творить задля безбожія й хули.

**

На півдні повстав і найважніший твір Пушкіна — „Евгений Онегін“, сусільно-психологічний роман із життя столичного й поміщицького середовища. Два перші розділи були складені в Кишиневі якраз у гармидері життя, коли поет дійсно не знав, куди його закине завтрашній день, та тратив молоді літа „в цеволі й бідності“.

У часі пайвищого напання творчої уваги для дальших розділів роману уява поета вирізьблює з граніту життя дивно піжну постать найвно-простої, а проте величної героїні роману — Татьяни, що живе в поезії, як чарівний символ завжди нової жілочості з її незображенними потенціями.

У творчій погоні за своєю Татьяною Пушкін вирилас з мряко-вина хаосу уявленого буття нові замисли, та виродовж 1825—36 рр. дає ряд високовартісних творів у всіх родах поезії. Поет по-давньому мріє про волю, осіювуючи волю у всіх її виявах (Андрей Шеньє 1825, Посланіе в Сибирь, Арион 1827, Історія села Горюхіна 1830). З листування поета дізнаємося про дивні й чудні способи цензури наявіть самої Імператорської Величності. Перед цими ошікучими засобами тайної цензури стають за райський побут митарства зо столичними цензорами (Перше посланіе цензору 1822, Друге... 1824). Вміру того, як ми сьогодні знаходимося з документами тієї умової тупости й сердечної тісноти, в якій довелося поетові бути й творити, ми тим глибше відчуваємо трагізм положення поета-пророка, свідомого своєго післаництва, що не був у змозі змінити життя на краще. Всю скорботу його читач переживає у віршах: „Пророк“ 1826, „Чернь“ 1828 р. і знаходить враз з ним замирення між світом переживань і мрій поета та неpriйтливою дійсністю в передсмертному акорді стиха:

„Я памятник себе возвдвиг іерукотворний“... (VIII, 1836).

Ось залишок творів поета з цього часу: 1825 Граф Нулин, еп.; драматична хроніка („Комедія“) „Борис Годунов“; „Сцени из Фауста“ 1826; „Арап Петра Великого“ пр. 1827; поема „Полтава“ 1828; „Демік в Коломне“ еп. 1830, „Повести Безкина“ пр., „Скупой рыцарь“ др.; „Моцарт и Сальери“, „Каменный гость“; „Історія села Горюхіна“ пр.; зразок конденсації повісті про 1812 р. „Рославлев“ 1831, що в Загоскіні вийшла технічно невдалими романом; „Русалка“ др. 1832, „Дубровський“ пр. 1832—3; „Медный всадник“ еп., „Анджело“ еп. 1833; „Піковая дама“ пр. 1833—4; „Египетские ночи“, „Історія пучачевського бунту“, „Кирджали“ пр. 1834; „Сцени из рыцарских времен“ др. 1835; „Хапитанская дочка“ — історичний роман з доби Пугаченівщини (1833—6)...

У всіх творах, крім глибокої любові для виразно національної

тематики (Бор. Год., Ар. II. В., Нолт., Дом., Пов. Бел., Ист. Гор., Росл., Рус., Дубр., Мед. всад., Пик. д., Кап. доч) не має ані сліду хочби дрібного вивищення або ідеалізації самого великоруського народу коштом позиції іншого народу. Поет позістає спокійним оповідачем у пливкій, як та могутня хвиля Волги, та музично гнуцькій і дзвінкій мові, що раз за разом виносить перед очі читача добре зарисовані й міцно скомпоновані образи життя. А в цих образах у кількох рисах є все: і пейзаж, і тло, і стан душевний, і переживання та почування персонажів, що безупинно діють і захоплюють читача особливим напруженням, як тла так і самої дії та її висліду. Пушкін скрізь є перш за все мистець-поет недосяжно високої міри. Ця стихійна мистецькість поета є основа його класичної величі, є джерело зростаючої ваги його творів у нації та в світі, є природній вияв вселюдських почувань самого Пушкіна не тільки серед великорусів і в Росії, але й у світовій літературі. Пушкін розпланував, заложив і оформив величну будівлю нової російської поезії та через своїх вчучнів-наслідників національне письменство направив на високорівній світовій літературі. Пушкіна стиль — це справжній червень, що красою ідеального кристалу простоти й природної безпосередності очаровує читача й пориває його в світ нового, незвісного йому досі ритму життя. У творах поета немає ані банального, ані манерного, ані фальшивого, ані шаблонного, хоч поет зображав звичайні подроби сірих будівель. Поет у всьому ядерний, зв'язкий, ясний, простий, живий і життєрадісний. Ця первісно-природна простота стилю можливо що випливає в поета з природної безжурпості й чинить його романтиком оптимізму. І цим власно поет запалює в читача віру в красу життя здорової міцної людини. А від такої людини один тільки крок до трагізму надчоловіка-демона.

Львів.

Іларіон Свєнціцький.

БЕЗ ВИМОГ І БЕЗ ПРИПИСІВ.

З психології поетичної творчості.

Історія народів і держав учить, що народи ці чи держави зростали в силу й розвивалися тільки тоді, коли вміли ставити собі вимоги й шанувати приписи. Тому свідомо чи навіть несвідомо піддавалися вони цим вимогам і приписам, як великій життєздатній і конструктивній силі.

Коли ж до організму народів і держав діставалось отруйне гасло: „без вимог і без приписів“, розідало збірну душу й доводило до руйни.

Гасло те, нежов зараза, просякає всі клітини народного життя, а в штуці приймає привабливу форму: „штука для штуки“. Вигадують його люди „вигідні“, зледашілі, такі, що їм бракує виразної цілі, що ніде не йдуть, нічого не будують.

Коли зчавлений дух бажав коли якої краси, то тільки „нешідлеглої жодним приписам“, такої, що не змінює зовнішнього порядку, не порушує внутрішнього спокою, що не будуть розуму й из триво-

жити уяви. У нас уже здавна ведеться бій між здоровими й зачавленими духами. Цей бій веде м. і. „Вістник“.

Тож, маючи на увазі засадничі погляди, здивується читач згаданого журналу, прочитавши в ньому статтю п. І. Коровицького п. и.: „З психольогії поетичних образів“. ¹ І. Коровицький — це не визнавець твердого світогляду. Його стаття просикута думками тих теоретиків, що до літератури не ставлять „жодних вимог“. ² Автор згаданої статті сприймає мистецькі твори без уяви й без ума. Поети, мовляв, без ума й без уяви пишуть, а він без ума й без уяви сприймає...

Чи дійсно можна так помітувати умом та уявою? Чи вистачить мати в собі якусь близче піокреслену стихію й „пульсуючу кров“, щоб бути цілим чоловіком? І одне й друге мають теж звірата, але кожен признає, що вони таки не люди, а вже цік не можуть бути сприймачами мистецьких творів. Бож думаючи консеквентно, належало б сказати, що пайкаще сприймають мистецькі твори люди безумі й без уяви.

Чи дійсно в творчому процесі мистця не бере участі ця сила душі, що її називаємо умом? Послухаймо голосу самих мистців:

....І слово розумлює святим
І сживи, і просліти”...

просив у Божої Матері Тарас Шевченко.

....Так увесь свій жозок, і перви, і серце
Ти в свою пісню, співаче, вкладай”...

радив співакові Іван Франко.

На іншому місці цей сам поет недвозначно підкреслює, що в кожну свою пісню вкладає частину свого мізку:

...„Кожна пісня моя	Божна стрічка її
Віку моєго дінь,	Мізку моєго часті,
Протерпів її я,	Думи — перви мої,
Не зложив лише...	Звуки — серця страсть”...

Отже поети не гордять умом при своїй поетичній творчості. А тому, що „чинність поетичної творчості й поетичного сприймання в своїх підставах одинакова“, сприймаючи поетичні твори, ми також цік не можемо легковажити розуму. Процес поетичного творення й поетичного сприймання є трохи складніший, ніж це декому здається на перший погляд. Ось як про ці справи пише R. Ingarden³:

...„Ażeby móc z dziełem estetycznie obeować i poznać je jako przedmiot estetyczny swoistego rodzaju, trzeba najpierw przez aktywnie czystanie stworzyć odpowiednią jego konkretyzację... Musimy być z autorem współodkrywcami”...

У кожному літературному творі є багато недоказаних думок, темних місць, натяків. З усім цим читач мусить собі порадити, коли

¹ Вістник 1936, IV, 4;

² Д-р Михайло Рудницький.

³ Pamiętnik literacki, 1936, ст. 179—180.

хоче створити конкретизацію літературного твору й сприйняти його, як певну естетичну цілість. Конкретизація твору ніколи не буде ідентична з самим мистецьким твором; вона буде різна. Залежне це від розуму, від уяви та інших психічних даних читача. Читач разом із творцем мусить немаю патрудитися й немало виявити активності, щоб здобути якусь тайну мистецького світу. Поет — це творець, відкривач нових світів і нових можливостей; сприймач літературного твору — це спітворець і співвідкривач.

Мистецького твору не потребуємо розуміти, а вже зовсім зайве його аналізувати, розумує далі автор статті. Твердження це досить рисковне й гідне погляду п. Михайла Рудницького, для якого вистачає „прочитати твір, положити на полицю й більше про нього не думати, ані до нього не повернати“.

Чи можна бачити, не оглядавши? Розуміти, не розумувавши? Чи дійсно при напружені уваги мистецькі образи стають „неокреслені й незрозуміло-дикі“? А мені здається, що при нашій співираці читке „срібло тиші“ стане ще читкіше.

Насувається мені тут один приклад, що свідчить за концепцію співирацію розуму й уяви при сприйуванні поетичного образу. Це „оксамитна туга“, що про неї згадується в „Битві“ О. Кобилянської. Біля цього поетичного вислову читачі дуже часто проходять зовсім байдуже. Ім здається, що обидві ці слова аж надто ясні й читкі. А ми питаемо: чому ж такі холодні й байдужі? Та пристаньте по-за хвилишку, призадумайтесь, погладьте оцей оксамит у своїй уяві, а туга стане тоді дійсно читка, дійсно зрозуміла й солодко-оксамитна. Без оції співирації трудно говорити про сприймання й якусь естетичну насолоду. Бачимо, що навіть „оксамитну тугу“ треба відкрити. А в цьому відкриванні ціла насолода.

Яке щастя, що уява „звичайно підмовляє кожному сприймачеві щось інше“! Коли б не це „щось інше“, світ направду був будний, а мистецтво ще нудніше.

Коли поет творить, то творить не виключно для себе; він хоче втягнути її в свої орбіти. Діється це на основі закону про дифузію психічну. Закон цей каже, що душа любить експансію, любить наче розливатися по „просторах“ і ними володіти. У поетів, що визлачаються динамікою духового життя, цей закон виразний і сильний. Душа Шевченка „розливавтися“ по цілій Україні, куди посылає свої думи:

....В Україну ідти, діти,
В нашу Україну“...
....Привітай же, мої піснько,
Моя Україно,
Моїх діток нерозумних.
Як свою дитину”.

Те саме явнище знає теж у І. Франка:

„Прийми ж цей спів, хоч тутож чопитий,
Ta покажі віри; хоч горкий, та вільний“...

Інші поети не просять, але попросту домагаються влади над душами. Закон дифузії психічної в них надзвичайно сильний, дух їх вічно шукає для себе просторів.

Все те аж надто ясно говорить про інтенцію мистецького твору. Мистець хоче здобути світ, хоче полонити людські душі й запрягти їх до ридвану своєї творчості. Коли Самійленків орел злетів над хмарі, то гукнув відтіля:

„Гей, хто ще за мене? До сонця подивися!“...

Поети в своїх творах сміються, плачуть, моляться, проклинають... та всі ті афекти, на думку и. I. Коровицького — „наслідки без причин, бо над якимебудь наслідком заставлюся, то одночасно дошукуюсь його причин“.

Представмо собі таку ситуацію: Входимо до кімнати й застаемо там двох поважних мужчин. Один із них до нестями заноситься сміхом, а другий до нестями заноситься плачем. Котрий із них мудріший? До котрого з них можемо почувати більшу симпатію? Щоб на те питання відповісти, думаю, треба поспитати про причину обидвох афектів. Коли ж ані від згаданих мужчин не дізнаємося про причину, ані самі її не зможемо відкрити, коли сміх і плач будуть безпричинові, безпідставні, тоді обидвох мужчин назовемо однаковими... цирковими блазнями. І будемо мати рацію, бо кожний поетичний образ, як кожний аспект, має свою причину. Ненависть без причини чи любов без причини — це одинакові вісенітиці. Як можна співати пісню ненависті без ненависті, питав колись Гете. Тим хотів сказати, що кожне правдиве й глибоке чуття мусить мати свою оправдану причину. Психологи наших часів дошукаються оправданих причин навіть у несвідомих поступках,⁴ якже можна говорити про свідомий твір поета, як про ряд афектів без причин?

У згаданій статті автор пише: „Казковість, пайвість — запорука правдивої поезії, правдивих поетичних образів“. Розумію, коли говориться про силу міту чи силу легенди, та ніяк не можу повірити в такі великі можливості й таке світле будуче „найвної казки“. Не хочу тим сказати, що пинішні люди не потраплять слухати жодної казки. О, ні! Наша епоха тим замітна, що любить слухати казку ще більше, ніж попередня. Та тільки майстри казок мусять бути зовсім інакші від тих, що їх собі представляє и. Коровицький. Коли напр. Леся Українка розказує нам казку — то це буде казка про „Велета“, то знову казка про мітичного „Прометея“, або біблійного „Самсона“. Ціла „Лісова пісня“ Лесіна — це ж одна казка. Але яка нова, яка велична казка! З великим захватом слухає її молоде покоління. Перестало б слухати, коли б відкрило в ній найвність.

Що найвніє — те негідне уваги. Найвніх казок слухають тільки пайвні діти.

Кілька слів про поетичне й наукове думання.

⁴ Dr. E. Markimówna: Psychologja indywidualna Adlera.

„Коли нема великої літератури — нема великого критика“ — говорить один із замініших теоретиків літератури.¹ Іншими словами: велика література зроджує великого критика або: поезія будить думку. Тому немає жодної помилки, коли хтось думас, що „поетичне думання — предтеча наукового“, хоч при цьому мусимо завжди пам'ятати про істотну різницю поміж цими обидвома родами думки. Часто буває, що думка поетична випереджує думку наукову. Масмо чимало доказів на те, що поезія не тільки будить думку, але часто буває предтечою великого реального почину.

І туга ця даремно не ходить, бо:

....Ходить туга по голій горі,
Мов туман по пустині;
Сіє думи й бажання свої
По широкій країні”...
„Ще мент, і прокинуться всі
З останніх тупого...
Задуднати і пустині пісок
На болото замість”...

Ось приклад на те, що поетичне думання — туга може бути предтечою думки, а думка предтечою чину. Ця сама туга (поетичне думання) може бути спонукою до наукового пізнання. Не кожне пізнання „холодне“. А вже хіба ніколи не є холодним пізнання, повстале з тури. Оде пізнання, що каже своїм відкривцям цілими кілометрами запускатися в незнану, ворожу стратосферу чи ще більше незнані й ворожі глибини океану, нераз на те тільки, щоб уже ніколи звідсіля цілим не вернутись... Як часто оце наукове пізнання вимагає безумної відваги й безумної посвяти. Чи може тут бути мова про прозу або холод? Ні, правдиве пізнання, як і правдива поезія, потрібус фанатиків-загорільців. С „сновиди“ краси, але й „сновиди“ правдивого пізнання. Як одним так і другим людськість завдачує надзвичайно багато.

Було б уточією вкладати дефініцію краси на всі роди й на всі часи. Така дефініція вбила б красу. Найбільш, мабуть, залежить поняття краси від характеру чоловіка й від цілі, що її бажає осiąгнути. Де нема характеру, де нема цілі, там поняття краси мусить бути дуже хитке й байдуже.

Та всетаки можна говорити про красу, про її дефініцію бодай за становища сучасності й найближчого будучого. Зробив це п. І. Коровицький у своїй статті досить „оригінально“. Сновиди з його космосу приймають красу „непідлегаю жодним приписам, таку, що її прагне зчавленний дух“.

Володимир Решетуха.

---

¹ Oskar Wilde: Діялоги про штуку.

Читачу! Не доводь свого єдиного наукового громадського журналу „Наша Культура“ до зменшення або й закриття, й зараз таки заплати свій борг!

ОСТАП НІЖАНКІВСЬКИЙ У МОТХ СПОГАДАХ.

IV.

Концерт Остаповського хору в Рогатині.

Є в мене під рукою мій записник із перед 50 літ, а в ньому на першому місці читаю: „Дия 19. IX. ніччу їздив я сам *sociis*, щоб дати вечерок у Рогатині. Ідили: Остап і Петро Ніжанківські, (Евген) Хоміцький, Іван і Юлія Бачинські, Осип Партицький, Матківський, Юлія Гумецький, Сидір Білинський, Антін Стрільбицький і питомець дух. семінарії Іванців. Вечерок випав знаменито. Ми співали: „Гуляли“ (двічі), сольно Іванців, „До чарки“ (хор), „Не забуду“ (І широку долину) композитор Ніжанківський і я, хор „По морю“ (двічі). Місцеві аматори відіграли прегарно „Тато на заручинах“ і „Він не заздрісний“.

„Гостив нас старенький ветеран-патріот із 1848 р. о. Іполит Дзерович. На мою промову і тост у його честь, відновів старенький патріот, що з дороги праці для народу, що Й обрав собі в молодості, піколи не зайде“.

„По концерті ми цілу ніч танцювали, дия 29-го були в Шідгороді в старенького о. Стрільбицького. З дия 21 на 22-го їхали вночі до Львова. Їдвідали ми доми о. Чирковського, з присілка Бабинець (кревного наших товаришів Бачинських), доми п. Полянських, д-ра Кравича. Я був у мосії тітки Трусевичової. З Бережан приїхав д-р Савчак і гімназійні учні“.

Я павів павмисне мою записку з перед 50-ти літ, бо вона по-дає нам імена перших членів хору Остапа й програму вечериць разом із аматорськими виставами. А крім цього вона свідчить, як щиро витало громадянство пас, молодих учнів гімназії, що приїхали до нього з піснею. Завважу, що баритон Петро Берест, що мав співати зо мною дуета, прийшов на залізничний двірець у Львові саме тоді, як потяг від'їздив з иерону. Мусів його заступити в дуеті Остап, а в соловому співі твору „Гуляли“ виручив його Антін Стрільбицький. Не міг взяти участі в нашому хорі феноменальнийтенор Богдан Курпяк, бо, як питомець Ставропігійської бурси, мусів співати дия 20. IX. на хорах в часі богослужения.

Зате прилучилися до Остапового хору деякі місцеві співаки й учні-бережанці, так що хор зрос до числа 20 осіб.

В аматорській виставі взяли участь: абсолвент богослов Мих. Левицький (1860 — 7. V. 1902 р.) і його дружина Савина із Стрільбицьких (1863 — 10. VII. 1904 р.) та Й два брати Іван і Северин Стрільбицькі, прот. духовної семінарії, сини пароха з Шідгородя. Грали вони свої ролі не як аматори, але як дійсні артисти.

Чим був цей концерт для Рогатинщини, про це писало „Діло“ (1885. ч. 103) в допису п. н. „Перший вечерок музикально-вокальний в Рогатині“: „Знатний Русини Рогатина сковнили красне діло. Дия 20. л. вересня уладили вони вокально-музикальний вечерок, сполу-

чений з аматорським представленням і з тацями. В Рогатині є значніше число інтелігентних Русинів і всякі верстви та звання мають бодай одного репрезентанта. Масмо окрім пароха репрезентантів своїх у старостві, суді, між лікарями, учителями. Декотрі з них є люди щирої волі та пожертвування, а може навіть і відваги, коли вже і з тим в ниніших часах числиться мусимо. А коли є деякі хиби — то хіба лиш — пожалься Боже! — значій ще часті нашої інтелігенції властиві, як напр. недостача організації, неруський діома розговір і т. п. Та про те ми лиш мимоходом згадали, бо масмо говорити про вечорок”.

„Ми слухали, дивилися, та очам не вірили, ми ще досі не стямiliся по гарнім вечорку рогатинськім, чогось подібного ми — кажемо щиро і вітверто — віколи не надіялися, тим більше, що як ми зачували, вечорковий комітет мав прикмети „шізного Івана“. Програма вечорка була дуже багата і відповідна, а ще краще викінчена. Розпочав хор львівської молоді та других любителів світу відспіванням нового кусника „Гулязи“ композиції О. Ніжанковського. Співаки під управою самого композитора так заімпонували своїми голосами, що на жадання публіки, мусіли той кусник повторити. Потому відограли аматори велими удачно міщанську пригоду Григорія Григорієвича (Цеглинського, 9. III. 1853 — 9. X. 1912 р.) „Тато на заручинах“. Як пані, так і панове аматори грали з правдивим чуттям і вив'язалися із свого нелегкого завдання якнайлішче, а все ж особливо мусимо піднести артистичне віддання добродушній селянки, Олени. Відтак ішли на переміну соля, відсівали нашим тенористом п. Ів. Іванцевим (ур. 1863 — 2. II. 1893 у Старому Санчі), дует, хори, а потому ще одна комедійка в 1. акті: „Він не заздрісний“ з німецького Ал. Ельтца в переводі д-ра Вол. Лучаковського“ (19. III. 1838 — 2. IV. 1903 р.).

„Комітет так уложеню програмою зробив гостям велику несподіванку. Сіви хоральні і соля поривали до руху-життя дрімаючі серця підрогатинських Русинів, а любителі драматичної штуки впровадили всіх в задуму. Тому і не диво, що по вичерпанні програми поважним гостям жаль було так скоро уступати місце охочій молоді до забави. Та дарма! По першій часті вечорка слідувала друга — і вона протяглась уже довше, бо аж до білого дня. Вечорок приніс 200 зр. доходу брутто, чистий дохід призначений на бурсу в Бережанах“.

„Досить простора салі касина мійського була битком заповнена, а то майже виключно Русинами; жінщин було дуже багато. Були також застуники селян та міщан обойого пола. Імпонуючий був від, коли хто глянув із сцени на салю“.

„Коли Рогатин описаним вечорком зробив так величний початок, то є надія, що тепер такі вечорки підуть частіше. І Русь в наших сторонах скріпиться духом і напівм недругам з годом-перегодом скоротяться язики при критикуванні в ішої, як сонце ясної, справи“.

Вечорниці з Остаповим хором у Рогатині дали в дійсності почин до організації. Небавом основало „Народну Торговлю“, а в рік

пізніше міг уже дописець із Рогатина І. П(артицький) в „Ділі“ (1886. ч. 90) писати про відродження Рогатинщини і про намір заснувати „Народне Касино“. Хор учиць акад. гімназії під проводом Остапа сповінив громадську службу, розбуджуючи громадянство Рогатинщини до національної роботи.

В Рогатині був хор Остапа гостем пароха о. Іполиті Дзеровича, рідного діда по матері нашого товариша Остапа Партицького. Раніше був о. Дзерович (ур. 1815 — 19. XII 1904 р.) сеймовим послом в р. 1860—66, і шкільним новітовим інспектором. Був це чоловік освічений. У доносах до „Діла“ накликував він до основування бурс, а як приятель молоді, удержував власними грішми в школах хлопців та дівчат, а поміж ними вивів він у люди д-ра Мих. Зобкова, пізн. президента суду в Сараєві. На о. Дзеровича виконано в р. 1889 атентата, коли він уночі вертався бричкою додому. Його бито колами й вкинено до потока. Очевидно, комусь заваджав, бо жив задовго. („Діло“ 1904. ч. 275 і 285).

Через увесь час нашого побуту в Рогатині виявляв нам о. Дзерович багато серця й зичливости. Витав він нас, як своїх рідних, не відступав нас у своїй хаті, і в часі концерту та аж ошівночі, коли ми танцювали, пішов додому. Зате ми вивіячувалися йому піснею, а я нашвидку склав куплета на його честь і загреміла пісня „Погуляєм цю ніч“. Полюбив нас старий, а ми вивіячувалися пошапаною для його особи й хати. Зрозуміла річ, що міг бути дохід із рогатинського концерту на бережанську бурсу, коли кошти дводневого побуту хору Остапа покрив о. Дзерович.

Для історії хору Остапа в роках 1885—7, завважу, що між його членами була незвичайна карність. Ніхто, під загрозою ексклюзії, не міг зробити нетакту, ніхто не смів зловживти алкоголью, а приклад давав нам сам Остап своєю ввічливістю супротив людей, своєю скромністю, здержаністю в питті та культурністю. Через те, де цей хор не появився, окружувано його якнайбільшою симпатією, або пошапою. А були між співаками теж гарні танцюристи, тож поява хору Остапа була всюди побажана. Молодь вносила життя. В часі перестанків між танцями співано пісні, а публіка слухала їх задоволені, бо пісні були нові, а їх виведення старанні.

Мав цей перший виступ Остапового хору ще свою іншу історію. До Рогатина можна було тоді їхати залізницею до Ходорова, а звідти возами. Потяг йшов поволі, бо чи не 4 годині, а оскільки донесала погода, возом треба ще було їхати яких дві годині, бо восени була дорога болотниста. Нещастя хотіло, що перед нашим від'їздом з Рогатина до Ходорова була злива з громовицею, і так попсуvalа дорогу, що ми їхали крок за кроком і опізнилися до потягу. Одну ніч їхали ми до Рогатина, другу танцювали, а третю мусіли пересидіти на стації аж до рана. І тільки біля полуночі приїхали ми перетомнені до Львова й до школи не могли піти. Це звернуло увагу професорів. Вони догадалися, що співаки їздили на вечериці. Господар класи, Ол. Борковський накивав нам пальцем, оправдав години

ї нам із цього приводу не спав волос із голови. Один тільки амбітний Антін Стрільбицький, віком від нас всіх старший, більш у школі неявився і вступив до „Дністра“, де закінчив життя як совісний начальник одного з відділів уbezпечення.

Виступ хору Остапа та аматорів вистави театральної в Рогатині був сіллю в очі русофілам, і один із них М. И. Т(андюк) післав до „Слова“ ось яку замітку: „Изъ Б е р е ж а нъ“. 8 (20) септемврия отбылся въ Рогатинѣ вечерокъ танцевальный съ аматорскимъ театральнымъ представлениемъ, въ которомъ выступили два господа „оконченныи“ уже женатыи и одинъ изъ 3-го года, всѣ маскованныи, что на публицѣ нашей неурядное сдѣжало впечатлѣніе. Слѣдовало бы выстѣрегатись того рода молодымъ людямъ такихъ выступлений“ („Слово“ 1885. ч. 100—1.). Донос цей не мав ніякихъ наслідківъ для питомцівъ.

V.

Репертуар Остапового хору. „Бібліотека музикальна“. Зв'язки з Україною.

Як тільки Остап вписався до сьомої класи акад. гімназії, почалися співи на широку скалю. Ми співали на пробах і на перервах між годинами. Остап приходив сливе щодня з власноручно розписаними голосами якогось твору.

Не треба забувати, що саме в р. 1885 вийшли в світ три збірки пісень:

Дмитра Андрейка: „Вінок з народних мелодій“, де згармонізував 13. нар. пісень. Одна із них: „Вже журавлі відлетіли, деж ся мої літа діли, літа мої молоденські, минулися солоденські“ немов би виспівала його долю. Дмитро Андрейко, питомець IV року духовної семінарії, ур. 30. I. 1864 року, закінчив життя в дуже молодому віці, проживши 24 роки, дня 10. VI. 1888 року. Його „Вінок“ відспівували ми дуже часто.

Другою збіркою квартетів був „Кобзар“, виданий у половині липня 1885 р. заходом питомців львівської духовної семінарії за редакцією проф. Анатоля Вахнянина.

Третя збірка хоральних співів п. и. „Боян“ вийшла з поч. жовтня 1885 року в Липську за редакцією й заходом о. Віктора Матюка, галицького композитора (ур. 1850 — 8. IV. 1912 р.).

Коли раніше можна було здобути пісні давніших композиторів із чималим трудом, то р. 1885 могли галицькі музичні кола користати з трьох збірників. „Кобзар“ містив у собі 36 квартетів. Хор Остапа співав із „Кобзара“ отці пісні: Дмитра Андрейка: „Вже журавлі відлетіли“; Порфіра Бажанського (24. II. 1836 — умер у Львові 2. IV 1918 р.): „Стойть явір над водою“ (нар. пісня); Анатоля Вахнянина (8. IX. 1841 — 11. II. 1908 р.) народні пісні: Жаль (Чи це тая кирниченка), Калина (Чи я в лузі), „Ой нависли чорні хвари“, і дві оригінальні композиції: „Молоді сини“ (до слів Ом. Ів. Левицького) і „Хор Норманів“ („По морю, по морю“) до слів Кор-

нила Устиновича (1839 — 22. VII. 1903 р.); Мих. Вербицького (1815 — 6. I. 1870 р.): „Заспів” (Ой ви мої сівачочки) до слів Володимира Шашкевича (7. IV. 1839 — 16. II. 1885 р.) і „Ще не вмерла Україна” до слів Павла Чубинського (15. I. 1839 — 14. I. 1884 р.); Сидора Воробкевича (5. V. 1836 — 19. IX. 1903 р.): „Там, де Татран круто в'ється” (слова Богдана Залеського в перекладі ченця д-ра Володимира Інолита Терлецького (1805 — в січні 1889 в Одесі) і „Іван з Путилова” (Якбим була я зазуля); Івана Лаврівського (1842 — ум. 1879 р. в Холмі): „Красна Зоре” до слів Івана Гушалевича (4. XII. 1823 — 2. VI. 1903 р.) і „Чом, річенко домашня” до слів Якова Головацького (17. XI. 1814 — 1 (13) V. 1888 р.); Миколи Лисенка (10. III. 1842 — 6. XI. 1912 р.) народні пісні: „Дівча в сінях стояло”, „Колиб мені, Господи”, „На бережку, у ставка”, „Ой любив та й кохав”, „Ой не гаразд, Запорожці”, „Стойть івір над водою”. З оригінальних творів співав хор Остапа дійсно велично Лисенковий: „Поклик до братів Слов'ян” (чи довго ще кривді й насилі глузитись” до слів Михайла Старицького (2/XII 1840 — 23. IV. 1904 р.). Петра Любоовича (1826 — 10. XII. 1869 р.) „Мир вам, братя” до слів Івана Гушалевича; М. Рудковського: „Щастя нам, Боже” до слів Івана Гушалевича і з окрема „У нас іначе” (до слів Богдана Залеського). Загально співав хор Остапа з „Кобзаря” 22 пісні. Інші ми пересліували, але вони жіж нами не приймалися. З „Бояна” співав хор Остапа отці пісні: з творів Михайла Вербицького: „До зорі” і „Поклін” (Гей по горі по високій); з музичних композицій С. Воробкевича: „Там, де Татран круто в'ється”, „Іван з Путилова” (обі були в „Кобзарі”) „Над Прутом”, „Сині очі”, „Вечір” (Сонце си сковало), При виці (Чиж друга, брати, ви німі) „Задзвенімо разом братя”; З композиції Івана Лаврівського: Осінь (Сумно марно по долині) „Корона, меч і ліра” (до слів Богдана Дідицького (1. II. 1827 — 19. I. 1909 р.) і „Заспівай мі соловію”; З творів Віктора Матюка співали ми в хорі Остапа: „До руської пісні”, „Чом так скрито?”, „Не згасайте, яспі, зорі!”, „Крилець, крилець”, „Кому Бог в груди дав серце м'ягоньке” до слів Маркіяна Шашкевича (6. XI. 1811 — 7. V. 1843 р.), а із 20 народніх пісень в гармонізації Матюка: „Ой місяцю, місяченьку”, „Як ніч ми покриє”, „Де єсть руська отчина”, „Ревуха”, „Що я буду, бідний діяв?”, „Ах, я нещасний”, „Чиж це тая керниченька?”, „Ой піду я до млина, до млина”, „Весною пташки щебечуть”, „Змарнів я”, „Там на горі крута вежа”, „Бодай ся когут запудив”. Завважу, що до народніх пісень зарахував Матюк деякі пісні, що народ їх не витворив, але вони приймалися між людом. З творів крилошанина Григорія Шашкевича (ур. 1809, умер 18. VIII. 1888) співав хор Остапа його „Многая літа”.

Так отже з видаль Андрейка: „Вінок”, з „Кобзаря” і „Бояна” до кінця 1885 року співав хор Остапа яких шістдесят пісень. А співали ми ще чимало інших творів, як Вербицького „Завіщання”, „Нім-

ся викотить утренне сонце", а Воробкевича: „Ой чого ти почорнідо" до слів Шевченка.

Певно, що коли ми ці пісні будемо рівняти з новішими, то репертуар хору Остапа був скромний. Та не в репертуарі вага, а в виконанні пісень. Остап вкладав у них свою душу, а через те хор співав їх з таким ніжним чуттям, у такому прецизійному виконанні, що навіть серед забави мовкала розмова, публіка тиснулася до хору та слухала пісні в німому захопленні. А по скінченні вітала диригента і його хор такими рясними філесками, що хор мусів співати й співати. Росло серце в Остапа, у його співаків та в тих вдачних і певних слухачів. Пісня поширювалася, а з нею росла також національна свідомість.

Хоча галицьке громадянство мало вже в руках три збірники пісень, то всеїж таки запотребування музичних творів було велике. Тому й серед Остапового хору виринула думка видавати поодинокі музичні твори. І вже з поч. жовтня 1885 р. вийшов перший випуск „Бібліотеки музикальної“, а в п'ятому числі Остапа „Гуляли“ до слів Осипа Юрія Федъковича (27. VII. 1834 — 11. I. 1888 р.). В листопаді 1885 відано другий випуск із квартетом Аватоля Вахніана „Наша життя“ до слів Івана Гушалевича. В третьому випуску явилися Мик. Лисенка: „Молитва“ до слів Олександра Кониського (6. (18) VIII. 1836 — 29. XI. 12. XII 1900 р.). Четвертий зшиток з новою композицією Остапа Ніжанковського „З окружків“ до слів Федъковича відано з поч. лютого 1886. р., а в тому ж таки році вийшли ще V. Петра Ніщинського (ур. 1832 — 17. III. 1896 р.) „Закувала та сива зазуля“, VI. Вербицького дует „Не чужого ми бажаєм“, VII. М. Лисенка: *Quodlibet* VIII. Ан. Вахніана: „Помарпіла наша долі“ IX. Мик. Куманівського (1846—1924) „Дві в'язанки на цитру“ і Х. Воробкевича дві хорові пісні: „У Петрівку“ і „Якбим знала“. Загально вийшло в рр. 1885—6 десять випусків, а тим самим зростав репертуар пісень не тільки Остапового хору, але й інших музичних організацій в Галичині.

Душою видавництва „Бібліотеки музикальної“ був Остап. Він не тільки добирав композиції, але сам писав поти, а з початку теж слова, як довго не передаво їх до складу в друкарні. Він дбав про артистичну обгортку, віц ходив до літографії спершу Босткевича, а після Айт. Пришляка й допильновував, щоб видання було чистуре, щоб пандя вишиваща мережка не замазувалася. Незрівненим адміністратором, певним, точним і солідним був член Остапового хору Осип Партицький, пізніший відомий дописець „Діла“ і красвий адвокат в Станиславові (ур. 1868 — 23. X. 1930 р.). Ціна поодиноких випусків була невисока (10, 20, 25, або й 30 крейцарів). Перші випуски відано непрактично, бо без партитури, а тільки самі голоси, але й цій недостачі видавці скоро запобігли. Літографовано з початку 300 примірників, а після піднесено наклад до 500 примірників.

Твір Остапа „Гуляли“ розхочено скоро, так що р. 1886-го відано другий наклад. А впадало в очі й це, що поруч із творами учня

гімназії Остапа йшли пісні його професора Апат. Вахнянина та інших старших композиторів.

За писання пот для літографії побирає Остап від Партицького невеличку платню кількох гульденів, що була вже й винагородою за його твори.

Пісні старших композиторів, оскільки вони не вийшли в „Кобзарі“, чи „Бояні“, вишукував Остап серед людей та добував їх чи то для хору, чи то для „Бібліотеки музикальної“.

Оскільки не помиллюється, Остап писав також за піснями до буковинського композитора Сидора Воробкевича. „Молитву“ Лисенка (Боже великий, єдиний) дістали видавці „Бібліотеки Музикальної“ від п. Євгенії Барвінської (20. XII. 1854 р. — 20. XII. 1913 р.), за служеної диригентки жіночого хору в Тернополі. Пісню Ніщинського „Закувала та сива зозуля“ привіз був у серпні 1884 р. з Одеси Анатоль Вахнянин, що перебував на лиманах, лікуючи іскріс, і особисто з Ніщинським познайомився. За творами Лисенка писав я та Осип Партицький до композитора, а він прислав нам своє *Quodlibet I i II*. Партицький писав теж до Ніщинського. Лисенко листувався зо мною довший час, доки я не побачив його в Києві в липні 1887 р. і не поїхав з ним на Шевченкову могилу в Каневі. Про мое й Партицького листування згадав К. Квітка у статті „Фольклористична спадщина М. Лисенка“ (Збірник музею діячів науки та мистецтва, Київ 1930. стр. 33—4, і 41).

Ось якими шляхами нав'язувано зв'язки поміж Галичиною та Венчикою Україною і треба признати, що Лисенко відповідав негайно на кожного листа, а цим виявляв супроти мене, тоді 17-літнього хлопця, високу культурність, якою визначався ціле життя у відношенні до всіх, а зокрема до Галичан, починаючи від р. 1868 р., коли він їхав на музичні студії до Лисієка. Не даром називано Лисенка „музикую джентельменом“.

Пісня Лисенка линула до Галичини, зміцняла зв'язки і тому легко можна зрозуміти, чому Галичина попанувала з поч. грудня 1903 р. так велично композитора, уладжуючи йому триумfalні походи у Львові, Станиславові та в Чернівцях на Буковині. Великого мистця української музики вітали тоді в Галичині десятки тисяч селян „Соколів“ і „Січей“. Була це подяка за його пісню й за єднання з нами, якому остався вірний до кінця життя.

Львів.

Кирило Студніський.

Читачу! Не доводь свого единого наукового громадського журналу „Наша Культура“ до зменшення або й закриття, й зараз таки заплати свій борг!

Я. М. ШУЛЬГИН І ЙОГО НАУКОВА ПРАЦЯ.

Між численними учнями В. Б. Антоновича було немало більш або менш талановитих, що пізніше стали відомими, а то й прославилися в історичній науці. Та коли шукати між учнями В. Антоновича невдачника, життя якого склалося трагічно, — то пасампред треба згадати Якова Миколаєвича Шульгина, найбільш відомого своєю працею про Коліївщину. Він на кілька літ пережив свого університетського вчителя, помер 14 (27) листопада 1911-го р. Цього року сповнилось 25-ліття з дня його смерті, і це дає мені привід зупинити Вашу увагу тут на постаті цього українського діяча*.

Для свого реферату я використав як праці самого Я. М. Шульгина, так і літературу про нього. Головніша література складається з посмертних статей. З них більша В. Щербина: *Пам'яті Якова Шульгина* (з портретом) в „Записках Українського Наукового Товариства“ в Києві¹ — і менша М. Грушевського під тим самим заголовком в „Записках Наукового Товариства Шевченка“ у Львові². М. Грушевський використав для своєї статті й працю В. Щербіни в рукопису. Як В. Щербина так і М. Грушевський виступали перед тим на засіданні Українського Наукового Товариства в Києві, присвяченому пам'яті Шульгина. М. Грушевський сказав на цьому засіданні вступне слово, а В. Щербина, що був найближчий друг і товариш покійного, в своєму викладі подав оцінку наукової діяльності Я. М. Шульгина.

З інших посмертних заміток можна назвати ще дві, а саме: С. Є-мов: „Євангельський юноша“ — *Пам'яті Якова Шульгина*³, і П. Є. Тро: *Пам'яті Якова Миколаєвича Шульгина (1851—1911)*⁴.

Через 20 літ після цього в паризькому „Тризубі“ з'явилася стаття п. з. „Яків Шульгин“ за підписом Л. Шогорельська⁵. Крім того цікаві згадки про Я. Шульгина зустрічаються ще в книжці його сина О. Я. Шульгина⁶, в мемуарах О. Г. Лотоцького⁷, та в статті В. К. Прокоповича⁸, а уваги про наукові праці Я. М. Шульгина подибується подекуди в новіших дослідників Коліївщини.

**

Я. М. Шульгин народився 19. лютого ст. ст. 1851. р. в Києві. Його батькові він походив із стародавнього українського роду. Як твердить В. Щербина, фамілійне прізвище його батька було Шульга, і тільки дід, Яків Шульга, помосковицив це прізвище, додавши до нього ін. Була це данина звичаям, поширеним в ті часи поміж українцями.

* Читано й обговорено в Українському Історично-Філологічному Товаристві в Празі 16 червня 1936. р.

¹ 1912. р., кн. X, ст. 5—13.

² 1912. р., т. 107, ст. 5—9.

³ „Рада“, Київ 1911., ч. 259.

⁴ „Світло“, Київ 1911., листопад, ст. 63—64.

⁵ 1931, ч. 49/50, ст. 8—11.

⁶ Alexan-Ire Chouïguine : L'Ukraine contre Moscou (1917). Париж. 1935

⁷ Сторінка минулого, т. т. 1, 2.

⁸ „Тризуб“, Париж 1931., ч. 49/50, ст. 4—7.

„Наша Культура“ 1937 р. кн. 4.

урядовцями. Силатив її, правдоподібно в інтересах своєї службової кар'єри, і дід Яків Шульга. Але її ставили Шульгиною, він не перейшов на російську мову, а говорив не інакше, як по-українському.

Так само українцями були предки Я. М. Шульгина й по матері. Його дід по матері був відомий український письменник 30—40 р. р. Е. П. Рудиковський.*

Батько Якова Миколаєвича, Микола Якович, служив у канцелярії київського генерал-губернатора. Батьків своїх Я. М. зазнав дуже мало — його батько помер від сухот, коли Яків Миколаєвич був ще дитиною, а незабаром померла й мати. Після їх смерті залишилось четверо дітей — Яків Миколаєвич і його три сестри: Надія, що рано померла, Олександра (замужем за В. Щербиною) і Віра (дружина В. Науменка). Сиротами заопікувався дядько, брат покійного батька, проф. Виталій Якович Шульгин. Він виховав і Якова Миколаєвича.

Виталій Шульгин, магістер російської історії, професор Київського університету, інспектор інституту для пляхетних дівиць, більше відомий як засновник і перший редактор „Кіевлянина-а“. Народився він у Калузі, дитячі роки провів у Ніжині, гімназійну науку проходив у Києві; в Києві ж р. 1842. скінчив і університет. Був він популярний педагог і потім лектор в університеті. По силі впливу на слухачів Виталій Шульгин рівняли до видатного російського професора Грановського.¹⁹

В. Шульгин був один із найвизначніших представників цього роду. Його наукова й громадська діяльність зв'язана з Україною, й тому представляє не малий інтерес і для українського дослідника.

Як науковий діяч, Виталій Шульгин був не тільки автор популярних середнешкільних підручників історії, що мали по кілька видань, а також і кількох наукових дослідів. Його магістерська дисертація була на тему: „О состоянии женщины въ Россіи до Петра Великаго“ („Унів. Изв.“ 1850). В 1860 р. вийшло його „Историческое обозрѣніе учебныхъ заведеній Юго-Западной Россіи съ конца XVIII в. до открытия университета въ Киевѣ“. Потім, з доручення університету В. Я. Шульгин написав „Исторію Університета св. Владимира за первыя 20 лѣть его существованія“, а в 1864. р. він видрукував свою працю „Юго-Западный Край въ послѣднее 25-лѣтие (1839—1863).“

* Ерастій Петрович Рудиковський (1784—1851), поет і письменник, учився в Київській Духовій Академії і СІБ Медично-Хірургічній Академії, був кіївський лікар; писав як іншими українські байки й казки (видрукував В. Щербіна в „Київ. Стар.“ 1892. р. ч. 5—7 і окрено).

¹⁹ Про В. Я. Шульгина є чимало література, а саме: в київських „Унів. Изв.“ за 1861 р. ч. 1. і за 1879. р. ч. 2. (некрологи й пропозиції на могилі); в Отчеті Київського Університету за 1851. р.; біографічний портр. К. Градовського в публікації „Древняя и новая Россія“, кн. II за 1879. р.; В. С. Іконникова: Біографический словарь профессоровъ и преподавателей Университета Св. Владимира (1834—1884), К. 1884, ст. 760—777.; Ф. Толя: Необходимые дополненія къ Частоънскому Словарю; Сногда Описіска в „Исторической Вѣстинкѣ“ за 1881. р. т. IV; „Кіевлянинъ“ подъ редакцією В. Я. Шульгина і деякі інші, особливо стаття Е. Ястребцова в Русск. Біограф. Словарі.

За час своєї служби в Університеті В. Я. Шульгин був секретарем Історично-Філологічного факультету, поклав основи історичного семінара; в 1858 р. його обрали екстраординарним професором, але для затвердження цього треба було, щоб він докторизувався. Обставини життя для В. Шульгина в цей час склалися так, що він не тільки що не докторизувався, але й мусів залишити Університет (1863). Згодом його ще раз призначали до професури в університеті, але він не пішов, хоч і не переставав науково працювати.

З червня 1864 р. В. Я. Шульгин почав видавати в Києві „Кіевлянин-а“ — „чисто-руський органъ в Юго-Западномъ Краѣ“. Це за-проюнував йому київський генерал-губернатор, який прибігав і субсидію на перші роки в розмірі 6000 руб. В. Шульгин взявся за це, став на службу російського уряду для виконання певної державно-російської програми, вістря якої в ті часи в Україні було звернене головною проти поляків. Тільки пізніше, уже за часів Шіхна, що став спадкоємцем В. Шульгина в цьому виданні, „Кіевлянинъ“ зробили війовничим противукраїнським органом — україножерним і реакційним. Крім редакторства, В. Шульгин займав ще кілька громадських становищ: р. 1870-го він був обраний в члені Міської Управи, потім у члені київського відділу „Славянського Общества“, якого був і головою, в члені ради „Общества Взаимного Кредиту“ й т. інш. Номер від 25 грудня 1878 р., на 56. р. життя.

Перебування в домі дядька мало величезний вплив на молодого Якова Шульгина, що все життя зберіг почуття глибокої вдячності для свого виховника, — і це навіть не зважаючи на те, що пізніше відносини між ними й змінилися на гірше.

В домі свого дядька Яків Миколаєвич мав до розпорядимости велику бібліотеку, що складалася головно з історичних книжок. Дядько ж, відразу таки по смерті батьків, щоб розважити сиріт по тяжкій втраті, повіз їх закордон (до Німеччини). Ця перша подорож Якова закордон не могла залишитись без сліду на вражливого юнака.

В домі ж дядька Яків Миколаєвич міг прислухатись до розмов студентів і професорів, що бували в В. Я. Шульгина. З професорів приходили: Н. Х. Бунге, А. І. Селін, А. І. Липиціченко, Н. К. Рененкампф, а з студентів М. П. Драгоманів, якого В. Шульгин готував у своїх застуپниках в університеті.

Середню освіту Яків Миколаєвич одержав у 2-тій Київській гімназії, до якої він вступив року 1862. В цій гімназії тоді навчували ще пироговські традиції і Я. М. застав навіть декого з співробітників Пирогова. Прихильником Пирогова був і директор цієї гімназії І. Сліпушкін. В цій гімназії починали свою педагогічну діяльність і такі діячі, як П. Житецький, М. Драгоманів, М. Владимирський-Буданов, А. Юркевич й інш.

Гімназіальну науку в 2-тій гімназії Я. М. Шульгин скінчив р. 1869-го з золотою медаллю. По закінченні гімназії він збирався їхати на університетські студії до Москви, бо історично-філологічний факультет Київського університету був тоді в такому стані, що навіть

ставили питання про його закриття. Та незабаром вільні катедри на цьому факультеті пообсаджували новими професорами, і Я. М. вступив студентом на цей факультет. Тут він слухав професора В. Б. Антоно-вича, також В. Іконникова, М. Драгоманова, Зібера і інш. Під кермою В. Антоновича, до якого він ціле життя мав гарячу прихильність, Я. М. працював у Центральному Історичному Архіві, під кермою М. Драгоманова займався історією старовинного сходу, особливо історією релігій. До родини Драгоманова Шульгин застався близький аж до смерті. Щізіше він був у Драгоманова за кордоном, у Женеві, жив у його, брав близьку участь у виданні „Громади“, на яку Я. М. повернув значну частину своєї спадщини (12000 руб., як пише С. Є-мов, чи 8000 руб., як читаємо в Л. Погорельської). Справа з цими трьоми в літературі про Шульгина не зовсім вияснена. В. Щербина умисно не хоче розводитися над цією справою. М. Грушевський свідчить, що цей фонд утворився з спадщини, яку дістав Шульгин і яку він тільки частинно повернув на свої власні потреби, а решту призначив на заснування українських народних школ; а тому, що на відкриття цих школ в ті часи не було близької надії, Шульгин і дав своєму фондові інше призначення, а саме на женевські еміграційні видання М. Драгоманова.

У зв'язку з цим лишається невиясненим і питання про літературну участь Я. Шульгина в женевських українських виданнях. Завдяки спогадам О. Я. Шульгина можемо твердити, що Я. М. давав свої матеріали до женевської „Громади“, але містили їх там без підпису і не має ніякого ключа, щоб установити, які з них належать авторству Я. М. Шульгина.

Продовжуючи біографічний порис Я. М. Шульгина, маємо зазначити, що останній ще в часи свого студентства почав працювати на педагогічному полі. З статті В. Щербіни знаємо, що Я. М. за вказівками проф. М. Х. Бунге познайомився з педагогічними ідеями Л. Толстого. Він сам викладав у деяких початкових школах, брав участь у заснуванні нової школи на одній цегельні в Деміевці, дбав про заснування „Общества содействия начальному образованию“, для якого склав і статута, хоч до заснування цього товариства і не дійшло.

В часи ж своїх студій Я. М. цікавився не тільки науковими й педагогічними справами, а також і життям суспільним та політичним. Між іншим, він уважно слідував за новими публікаціями М. Драгоманова.

Зainteresованість Шульгина різними суспільно-політичними справами дишалося в силі й пізніше, коли він закінчив університета (1874. р.) і поїхав закордон. В цій закордонній подорожі Я. М. пробув тоді більше двох літ. Він побував в Галичині, в Австрії, Німеччині, Швейцарії й Франції. Закордоном слухав різних професорів у Відні, Мюнхені, Страсбурзі й Парижі, а також знайомився з суспільним життям Західної Європи. Наслідком цього зainteresування були його кореспонденції до різних російських часописів. Закордоном же він крім

М. П. Драгоманова, зустрів ще докого з киян (М. Ф. Міщенка і Н. І. Зибера).

Як наслідок заняття Шульгина лишилася в його паперах непадрукована стаття „О судахъ експертовъ посредниковъ во Франції (*Conseils de prud'hommes* и ихъ значеніи для рабочихъ)“. За час цієї ж своєї поїздки закордон Шульгин мав і трагікомічну пригоду з поліцією, що скінчилася арештом його (описана в замітці „Паризька пригода“).

Повернувшись із закордону в Україну, Я. М. оселився в Києві. Тут він працював непервах в часопису „Кіевський Телеграфъ“, в якому завідував чужоземцям відділом. Але незабаром він переїхав до Одеси на посаду вчителя гімназії. Але й там він ще вагається між педагогічною й публіцистичною діяльністю, продовжує співробітництво в часописах (напр. у київській газеті „Зоря“, для якої поставав закордонну хроніку). В Одесі ж він був у близьких зносинах з Желязовим та іншими російськими й українськими революціонерами. Разом із Мальованим та Ір. Житецьким Я. Шульгин заходжується коло видання нелегальної української газети й за це наражається на переслідування уряду, від якого терпить потім майже ціле своє життя. Йкова Шульгина, як і декого з його товаришів, заарештовано й адміністративним порядком, по етапу, вислано на Сибір (р. 1879-го).

Цікаву пригоду в звязку з цим нелегальним видавництвом записав із слів Хв. Вовка С. Єфремів. Це про друкарню, що йї нелегально сировадили з закордону й мусіли законати в землю, а потім під вглядом пожарної машини транспортувати містом. У всьому цьому брав участь і Я. М. Шульгин¹¹.

Головним заняттям Шульгина на засланні були приватні лекції. Отримував він там матеріальну допомогу від В. Науменка; допомагала йому у в'язниці чимось і мати В. Г. Короленка. На Сибіру ж Я. М. мав близьке знайомство з філософом Лесевичем та його родиною. Не обійшлося життя Шульгина на засланні й без пригод. Так, коли втік Мальований, то відповідальність за це поклали на Я. М., якого й засадили на 5 місяців до одиночки.

На засланні Шульгин мав пробути цілих 5 років, але пробув тільки чотири. За цього багато клопоталася його сестра Олександра, що була замужем за В. Щербиною. Вона їздила до Петербургу, й також добилася його визволення. Все ж Шульгинові не дозволили відразу повернутися в Україну, і він мусів якийсь час перебувати в Варшаві.

Заслання й перебування на Сибіру дуже зле відбилося на здоров'ї Шульгина, що й без того було слабе. До того ж він переніс тиф. Та коли р. 1883-го йому таки дозволили вернутися до Києва, він ще не втратив бадьорости й охоти до праці. Але як академічна так і урядова служба була йому з причин політичних заборонена. Тому й дома із початку він міг зайнятися тільки приватними лекціями та науковою й літературною працею.

Року 1887-го Я. М. одружився з Любовію Миколаївною Устимо-

¹¹ О. Лотоцький: Сторінки минулого.

вич, донькою дідича з Полтавщини. Його дружина поділила „українофільські“ симпатії чоловіка, сама знала українську мову й працювала на громадському полі. У своїх батьків на селі вона заспівала сільську школу, в якій сама й учителювала. Пізніше, в часах світової війни, Л. М. багато працювала для галицьких українців.

Сам Я. М. замолоду української мови не знав зовсім. В родині його дядька, де він виховувався й ріс, говорили по-російському; на селі ж він ніколи не жив — був типовий городянин і української мови підчісився пізніше у Відні, коли зійшовся з студентським товариством „Січ“. Та як свідчить В. Прокопович, українською мовою Шульгин і потім володів не зовсім вільно й чисто.¹²

Коли увійшов Шульгин до складу Старої Громади, не знати. Л. Погорельська припускає, що це сталося після того як він скінчив університет, хоч свое „україnofільство“ він виявляв ще за студентства. По повороті з заслання до Києва, Шульгин бере живу й активну участь в житті Старої Громади. Про його працю в останній дещо дізнаємо з мемуарів О. Г. Лотоцького: „В старій Громаді — читася там — в якій більшості членів обмежувалась лише присутністю на зборах, Я. М. був фактичним виконавцем постанов і рішень Громади. Він між іншим провадив листування Громади з М. П. Драгомановим — річ у тих обставинах відповідальна та разом пебезпечна, особливо для педагога“.¹³

Та життя у Києві на становищі „піднадзорного“ без сталого заробітку було для Шульгина тяжке. Тільки р. 1894-го завдяки міністерству фінансів Бунге, колишньому професорові Київського Університету, Я. М. дістає посаду контрольора державного банку в Єлизаветі, де він і прожив разом із родиною 6 літ. В Єлизаветі Шульгин підтримував знайомство з бувшим засланцем Опанасом Івановичем Михалевичем. Родина Шульгіна та Михалевича були в Єлизаветі осередком українського життя. В Шульгіних бували як місцеві українці, напр. Лашенко, Тулуб і інші, так і приїзді — як Евген Чикаленко, брати Тобілевичі тощо.

Та під єлизаветинські обставини, під банкова служба зовсім не задовольняли Шульгіна. Йому дуже скоро сприкryвся гурт урядовців, з якими він мусів постійно зустрічатися — сприкryвся своїми інтригами, пілтками й сварками. А коли йому здалося, що при будуванні нового банкового будинку робляться якісь махінації, він раптом покинув службу й виїхав з Єлизавета до Києва (1899. р.). Але в Києві тоді не було ніяких перспектив для служби. Грошей у родини Шульгіних також не було багато. До того ж Я. М. зasadничо не хотів жити на засоби дружини й шукав собі посади, хоч для цього, як для колишнього засланця, це не було легке завдання. Службу йому все ж пощастило знайти — була це посада з невеликим окладом в Управлінні південно-західної залізниці.

В Києві Шульгин знову відновив працю в Старій Громаді,

¹² Тризуб. 1931, ч. 49/50.

¹³ Стор. міл., 1, 201.

прикладаючи своїх рук до складання словника; крім того брав він участь у видавництві „Вік“, виступав із публічними лекціями, тощо. Але сили його в цей час були вже підірвані, він не міг уже розвинути дуже інтенсивної громадської діяльності. Роля його тепер більш пасивна. До того ж багато часу й енергії забирає в нього його чисто службова праця.

І от в цей час, коли Шульгинові було вже більше 50 років, йому представилася можливість стати до педагогічної праці, про яку він мріяв і до якої готувався ззамолоду. Він стає договірним учителем в приватній гімназії Валькера в Києві. Про це подбали „добре люди“, без ініціативи самого Шульгина. На жаль, у Валькера, замість історії, дали Шульгинові викладати „словесність“, яка взагалі мало цікавила Й. М. До того ж і умови праці в гімназії, де і склад учів був мішаний, і дисципліна не стояла високо, були досить тяжкі. Тим не менше Шульгин узявся за неї з запалом. Та його учителювання в гімназії не продовжувалося довго. Незабаром шкільна адміністрація заборонила Шульгинові, як „неблагонадежному“, виклади в гімназії. Зроблено це було на вимогу жандармського генерала Новицького. Ця заборона зробила на Шульгина дуже гнітюче враження. Пробували усунути цю заборону. Коли не вдалося пічого зробити в Києві, вживали заходів у Петербурзі. Але фактично пічого не могли зробити до того часу, доки за Шульгина не завовив слова його особистий і ідеологічний ворог Шіхно. Це усунуло перешкоди; Шульгинові було дозволено вчителювати. Незабаром він дістав павільйон посаду в 1-ій Київській гімназії, де викладав також словесність, а потім учителював він ще в дівочій гімназії.

Учителювання в гімназії давало Шульгинові багаті праці. До того ж він був уже виснажений і життям, і хворобою (склерозом). Все ж він не переставав працювати й на громадському та літературному полі.

В листопаді 1911 року Шульгин захворів на запалення легень. В нього відкрилася грудна жаба, і за два тижні його не стало між живими. Поховано його 16 листопада на Байковому кладовищі у Києві. На похорони прибуло багато людей, між іншим учнів покійного — гімназисток, гімназистів і студентів, хоч гімназія відмовилася взяти офіційну участі у похороні, боїчись, що цей похорон прийме український характер. Був дехто з учителів, а один із учнів сказав промову. На труні покладено біля 20 вінків, деякі з українськими написами.¹⁴

В оцінці Я. М. Шульгина, як людини й громадянин сходилися всі, хто його знав і хто досі писав про нього.

Великим українським патріотом згадує його В. Прокопович, який пізнав Я. М. за роботою в гурті Віковців. В. Прокопович свідчить, що Я. Шульгин до кінця днів своїх лишився м'яким, лагідним у відносинах із людьми, твердим у своїх переконаннях, твердим

¹⁴ „Рада“, 1911, ч. 260.

у своїй вірі, готовим для неї на жертву! С. Є-мів в своєму некрології пише про Шульгина таке: „Була це надзвичайно тиха, щира, симпатична душа, що ніколи не одрізняла слова од діла, й усі віддавалася тому, що вважала за правду та свою громадську повинність. „Євангельським юношою“ виступив Шульгин на поле громадської діяльності, „Євангельським юношою“ зійшов він у могилу. Е дозрілих літах він зберіг ту саму чистоту, молоду, до всього доброго прихильну душу, яку мав і ззамолоду“.

О. Г. Лотоцький у своїх мемуарах свідчить, що „хто знає Я. М. Шульгина, того найбільше вражают дві риси його — працьовитість і скромність. Його працьовитість не кидалася в вічі своєю зовнішньою стороною, позначалася вона вже самими наслідками праці“.

Автор другого некрологу (П. Є. Т-ро в „Світлі“) говорить дещо про Шульгина як педагога: „завше ми знали — читасмо там — Я. М. людиною великої щирості, сердечності і чудоності — людиною, що не мала й зерна неправди за собою. Він любив нас (дебто учнів) і любив те діло, якому служив. І почувалося, що й тут, як за молодих літ виправі допомоги М. П. Драгоманову, він лишився тим самим „Євангельським юношою“, і тут він давав все, що будо в ньому, все до останку... І тут, в такому умінні oddati всього себе справі добра і любови, була справжня велика внутрішня сила цієї маленької, сухорявкої, тендітної і з виду такої без силої людини“...

Взагалі, на характеристиці Шульгина, як чистої й хорошої людини й чесного громадянина, сходиться всі. Свій напис про життя й літературну працю Я. Шульгина, В. Щербина, який близько знав це життя, закінчує так: „Не легке було це життя. Багато горя довелося зазнати йому, багато перешкод зустрів він на свою шляху, багато сил марно потрачено, багато часу загублено. Але всі ці біди не зломили його духової енергії. Розуміється, за більш сприятливих обставин він міг би зробити далеко більше; але й те, що було зроблене, дає йому право на нашу пошану і вдячну пам'ять“.

Добжиховіде біла Праси.

(Кінець буде).

Симон Наріжний.

УКРАЇНСЬКА МУЗИКА.

Пісні козацькі та чумгацькі. Пісні лірично- побутові виникли пізніше за пісні обрядові, виникли тоді, коли люди, ставши на вищий щабель культури, дістали спроможність висловлювати в поетично- музичній формі свої особисті почування. Ми маємо чимало пісень цієї групи з козацької доби, коли розбуджене політичне і духове життя українського народу багато спричинилося до розвою ліричної поезії, а безнастаний війни та бурхливе козацьке життя давали чимало матеріалу для утворення лірично- побутових пісень. В пізнішу добу такий матеріал давало мандрівне, віч-на-віч із природою, багате на пригоди життя чумака.

Справді, чумгацькі пісні визначаються якоюсь особливою, ори-

гіральною красою. В мелодіях цих пісень ми маємо іначе картиною безмежних степових просторів (напр., у пісні: „Ой, із-за гори, із-за кручі та риплять вози йдучи...“); в інших бренить невимовно тяжкий сум, коли співається про те, як чумак тяжко в дорозі занедував („Ой, у полі два явори“, „Та забіліли сніги...“), а в інших знов буйні веселоці або любоці і т. ін. (зазначені тут пісні є в Лисенкових „Збірниках“).

Серед народної маси чумаки тішились любов'ю та пошаною, особливо ж старі, досвідчені чумаки, „чумацькі отамани“, що бачили чимало людей і світа, і яким було де набратись розуму. Дівчата ж упадали за молодими чумаками.

„Ой, мамо, чумак іде,
Та ще, мамо, рибу везе,
Та все риба оситрина, —
Гарний хлопець чумачина...“

Чумак і сам знає собі ціну, і з деякою погордою дивився на „простий“ люд:

„Ой, кость хазяї та на сіножаті,
Аж крикливі піт ляльється.
Ой, зажить чумак в холодку під возом
Та з хазяїна смільється“.

Чумак кохався в своєму мандрівному житті, в якому було стільки поезій, що навіть російський народний поет Козыцов піддався її чарам і написав гарного вірша: „Нічліг чумаків“. Скорі, бувало, настає рання весна, чумак вже лагодиться в дорогу, лаштує вози (мажі), годує волів тощо.

„А вже весна, а вже красна,
Із стріх пода канда.
А вже тобі, вражай сину,
Мандрівочка нахіє“.

Чумак цурався хліборобства, — воно було йому не до смаку, він нехтував такою роботою:

„Ідуть люди у поле орати,
Ми ж з тобою до шинку гуляти.
Серце — чумаче, голубче,
Чо ж ти не робиш як зучне?“

Ми пам'ясне співались довше на чумацьких піснях з огляду на те, що ці пісні, як і пісні козацькі, заховали в собі найбільш характеристичних рис, тих рис, якими українська пісня рішуче відрізняється від пісень сусідніх, споріднених з нами слов'янських народів. В цих своїх піснях український народ дає паочний доказ своєї національної самобутності.

Чумацтво давно вже перестало існувати, з того часу, як українські вільні степи поперерізано залізницями та битими верстовими шляхами; але чумацькі пісні, вкупе з козацькими, ще й досі живуть в пам'яті народій, і наш народ залишки їх співає. (Далі буде).

З ЧЕСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА.

РЕЦЕНЗІИ ОГЛЯДИ.

1. Вступ до історії чеської мови. Знаний чеський професор Oldřich Hujer випустив друге доповнене видання своєї праці: „Uvod do dějin jazyka českého“, Прага, 1924 р., 91 сторінка (перше видання вийшло в 1914 р.). Це цінна підручна книжка, в якій коротко подано історію чеської мови за часів доісторичних. В І вступній статті (ст. 1 до 6) вияснено зміст історії мови й подано коротенько її поділ на доби. Підkreślено, що чехи мають знамениту історичну граматику Гебауера, але не мають історичного словника, не мають історичної діялектології, що сильно перешкоджає в науковій праці. Гуер ставить собі завданням накреслити в цій праці передісторичний розвій чеської мови, але написати так, щоб його книга могла бути вступом до якоїсь будь слов'янської мови. І в цім корисне значення Гуерової праці: в чотирьох дальших розділах він дійсно зразково малое, які саме доби пройшла не тільки чеська, але й кожна інша слов'янська мова.

Перший розділ — „Індоевропейська прамова“ (ст. 7—26) коротко знайомить зо всіма головними явищами прамови, — розповідається про праіндоевропейські голосні, двоголосні, приголосні, про інтонацію, наголос, про формо-деклінацію, відмінки, про частини мови — іменники, прикметники, займенники, дієслова й наречії про складню. Далі коротко розповідається про словникове багацтво прамови, яке висвітлює нам праіндоевропейську культуру (ст. 20—22). Дуже коротенько зачеплено питання про індоевропейську прабатьківщину, вказані всі головніші гіпотези, подано підпівідну літературу. Вкінці вияснено, що праіндоевропейська мова сама мусіла бути діялектом якоїсь іншої прамови, зазначено зв'язок її з мовами семітськими та угро-фінськими. Кінчиться розділ виясненням, як індоевропейська прамова поділилася на окремі діялекти, а з них повсталі і діялекти слов'янський, докладніше — балтійсько-слов'янський.

Другий розділ праці — „Балтійсько-слов'янська доба“ (ст. 26 до 35). На початку Гуер вияснює становище цього питання в науці, бо цієї доби не всі визнають, а потім перераховує ті мовні явища, що дуже важливі для балтійським зо слов'янськими.

Найважніша частина праці — це розділ третій: „Доба праслов'янська“ (ст. 35—80). Відійшовши від вітки балтійської, слов'янська мовна вітка продовжувала своє окреме життя, набуваючи собі самостійних ознак. Гуер досить докладно розповідає про праслов'янську фонетику, акценти, морфологію, складню, лексику, а закінчує оповіддням про слов'янську прабатьківщину та про праслов'янські діялекти, усе ілюструючи відповідними прикладами й подаючи головнішу літературу.

Останній розділ: „Передісторична чеська доба“ (ст. 80—87), в якій Гуер коротенько розповідає про ті мовні ознаки, що повстали були за самостійного життя чеської мови (а це життя Гуер розпочинає з перших століть по Христі).

Кінчиться книжка (ст. 88—91) поданим головної літератури до всіх розділів праці.

Коротенький, досить популярно виложений виклад, постійне оперування виразними прикладами, подавання тільки головнішого матеріалу, ухилення від виставлення зайвих гіпотез, — усе це підвищує цінну праці, як доброго компендіума для вивчення якоїбудь слов'янської мови. Шкода тільки, що автор не поділив праці на §§ і не дав ані докладного оглаву її, ані покажчика до вміщеного матеріалу, відсутність чого утруднює користання з книжки.

Книжка дуже потрібна всякому, хто досліджує початки української мови.

2. Рефлекси праслов'янського є в чеській мові. В „*Spisy*“ Масарикового Університету в Брні, число 2 за 1923 р. проф. Фр. Травнічек умістив свою працю: „*K střídnicím za praslovanské ē v českém jazyce*“, 1—30, в якій докладно розповідає про рефлекси праслов'янського є (ѧ) в чеській мові. Гебауер у своїй Історичній Граматиці (I. 51—53, 1894) твердить, що є дало в чеськім прейотоване — коротке чи довге — ia, з якого він виводить усі інші сьогоднішні континуанти є в чеській мові. Травнічек докладно аналізує всі чеські говірки й подає умови, коли саме ia переходить на ē, ie, e, ē, критично аналізує всю відповідну літературу. Словацька мова, яку автор уважає тільки за підрічня чеської, помітно перешкоджає йому в досліді, бо має трохи інші рефлекси.

3. Зміна g в h в чеській мові. В праці Фр. Травнічка: „*Přispěvky k dějinám českého jazyka*“ („*Spisy*“ Масарикового Університету в Брні, № 19, 1927 р.) знаходимо, як другий нарис, цікаву статтю: „До зміни g в h“ (ст. 17—29). Стаття цікава й для нашої української лінгвістики, бо й ми знаємо те саме явище. Звичайно, найголовніше питання тут — коли саме старе g змінилося на h. Гебауер I. 456. відносить цей процес на початок XIII ст. Як відомо, Шахматов Очеркъ § 62 і 71 відносить зміну g на h ще на праслов'янську добу, доказуючи це тим, що таку зміну знає цілий ряд слов'янських мов (чеська, українська, білоруська, північно-лузіцька, та північно-словінська; Meyer в Arch. Jag. XL. 250 додає ще деякі говори Чакавщини). Травнічек зручно відбиває цей доказ, бо, напр., затрату носових знає більшість слов'янських мов, а між тим ця затрата не вважається праслов'янською, і твердить, що заміна g>h не з праслов'янських часів; збиває докази Якобсона („*Slavia*“ IV. 812), що підтримував теорію Шахматова. Травнічек головно базується на тім, що старочеські пам'ятки знають виключно ѧ, а h з'являється тільки на початку XII ст. Як би це явище g>h було ще праслов'янським, звідки б тоді повстало старочеська традиція писати виключно ѧ? Бо ж перша азбука слов'янська, глаголиця, походить тільки з IX ст. (ст. 19; але проби писання напевні були й до того, I. O.). Про пізніше повстання g>h в чеськім доказує, на думку Травнічка, і те, що німці в чеських географічних назвах вживают ѧ, а не h, цебто, що німці чули в старовину від самих чехів ѧ (наприклад Prag). Отож процес хронологічно йшов так: зникнення єрів (X ст.) — зміна ѧ на h — асиміляція (XIII. ст.) Так само і в інших мовах, напр. в українській („*v malorušinē!*“), процес g>h пізнішого походження.

Жаль, що Травнічек не взяв під увагу власне мови української, що знає h безумовно ще до часу пам'яток; пор. хочаб передачу *pragh* у Костянтина Порфіорідного через *Праг*. Німці ж запозичили чеські географічні назви тільки тоді, коли у чехів процес g>h закінчився. Але ж німці і в пізніші часи пишуть в географічних іменах g, а не h, і то не тільки в чеських словах, але і в українських.

Друга частина цього розділу присвячена виявленню близької природи зміни ѧ на h. На думку Травнічка, десь на початку XII ст. ѧ почало змінятися на ѧ (задньорядний фрикативний звук), а значно пізніше з цього ѧ повстало h. Це ѧ існує в чеських говорах ще й тепер.

Нове h відоме цілій чеській території, але, часом трапляється й ѧ, головно в словах звуко-підроблених (те саже і в українськім, пор. гелгати, гелготами, герготати і ін.) та в позичених; в остатки праслов'янського „, як твердить Гебауер I. 466. Травнічек резонно не вірить.

4. Асиміляція приголосних в чеській мові. Проф. Фр. Травнічек свою цікаву працю: „*Přispěvky k dějinám českého jazyka*“ („*Spisy*“ Масарикового Університету в Брно, № 19, 1926 р., ст. 7—16) розпочинає розділом про асиміляцію приголосних в чеській мові.

Іде мова про зміну звучних на тихі перед приголосною та на кінці слова. Виявляється, що процес цей проведений на чеській території діалектично дуже не однаково. Травнічка найбільше цікавить хронологія цього питання, бо Гебауер у своїй Граматиці не встановив його докладно. Пробував окреслити хронологію Б. Гавранек (*Sborník Pařížského slavistického semináře*, 102), аналізуючи графіку пам'яток XIII—XIV століття; він прийшов до висновку, ніби асиміляція приголосних починається з кінця XIII століття, а особливо з XIV. Травнічек справедливо з такою думкою не погоджується: давні писарі писали просто з традиції, як їх навчено, а сам процес мусить бути значно старший. А Якобсон („*Slavia*“ IV.813) твердить, що ця асиміляція наступила „зараз або майже зараз по зникненні слабих ерів“. Таким чином справу зведенено до питання, коли ж саме зникли ери в чеській мові? Судячи по даних старослов'янських пам'яток, на думку Травнічка „ери зникали або почали зникати десь коло р. 900“ (ст. 12).

А через це можна б думати, ніби асиміляція повстала десь в X столітті на початку XI століття. Але такого погляду Травнічек не тримається. На його думку старе письмо було традиційне, а початок його сягає часу, коли ще ери були живими, цебто до доби перед X століттям. Початок же чеської правописної традиції треба відносити десь на XIII століття, і певне тоді її асиміляція повстала (ст. 13).

З таким твердженням Травнічка трудно погодитися. Церковнослов'янські пам'ятки XI століття знають асиміляцію вже в немалому числі, хоч писарі їх держаться правопису етимологічного, а тому справедлива думка Якобсона, що асиміляція повстала зараз по зникненні ерів. На жаль, Травнічек оперує виключно матеріалом чеським і не звертається до пам'яток старослов'янських. Його твердження (ст. 13 і 23), ніби глаголицьке та кирилівське письмо не мали ніякого впливу на старо-чеську графіку, уважаю пересадою. Крім цього, варто було б розрізнати хронологічно асиміляцію типу *nûšky* (*nûžky*) від *dub* (*dub*), що повстали не в один час. Не завадило б цій статті й більше діялективного матеріалу.

5. „*Institutiones*“ Добровського. „*Institutiones linguae slavicae dialecti veteris*“ Йосифа Добровського вийшли в Відні в 1822 р. Її мали епохальне значення. Синтеза сорокалітньої наукової праці Добровського „*Institutiones*“ надовго стали найважнішим підручником кожного славіста. Року 1922 сповнилось століття з дня виходу цієї праці, і Чехія вдячно відсвяткувала великий ювілей. М. Вайнгарт, тоді професор університету ім. Коменського в Брно, в „*Sborník Filosofické Fakulty university Komenského*“ NN 16 і 38 за 1923—25 роки видрукував цікаву й цінну ювілейну працю свою: „*Dobrovského Institutiones. Na výroční pamět jejich stoletného jubilea*“, Коротенько зреферую тут цю працю.

У вступі (ст. 3—7) розповідає Вайнгарт про значення *Inst.* взагалі, а головно про їх значення в окресленні поняття слов'янської філології. Добровський три головні речі пильнував, які стали змістом славістики: працювати тільки на джерелах, мовознавство ставити звісно інші, а в основі цього мусить бути церковнослов'янська мова.

Розділ I (ст. 8—24) присвячено оглядові церковнослов'янських граматик до М. Смотрицького. Коротенько (за Ягічем) розповідається перше про рукописні граматики, — О осми частехъ слова, сказаніє с писменехъ Костянтина Костенчського, писання Максима Грека, переклади Доната і ін.

По цьому Вайнгарт докладніше спирається на стародрукованих граматиках, що вийшли в XVI столітті, — 1586. р. (занадто коротко!), Адельфотес 1591; Граматику Л. Зизанія 1596. р., але описує все головно з других рук, а не з оригіналів, яких автор не міг розшукати.

Другий розділ книги (ст. 24—54) увесь присвячений граматиці

М. Смотрицького. Автор працював над оригіналом (з празької університетської бібліотеки, 1618. р.?) і показав докладне знання справи навіть у подробицях; правда, мав до того добру літературу.

Третій розділ — від Смотрицького до Добровського (ст. 54—61) присвячений виясненню впливів граматики М. Смотрицького; коротко оповідає про зрусифікування цієї граматики в Москві (видання 1648 і 1721 р. р.), перевидання в Римнику 1755 р., про граматики Ужевича, Блоницького, Вишневського і ін., розповідає про русифікацію церк.-слов. богослужбових книг в праці Леваковича, Карамана й Совича; кінчить оповіданим про Крижанича.

Перша частина праці проф. М. Вайнгарта описує пам'ятки української літератури, і тим уже цінна їй для нас. Скрізь виклад живий і ясний, ознака взагалі всіх творів Вайнгартових.

На дві речі хочу звернути увагу авторові. Він часто цитує українські пам'ятки, але цитує по-російському: є — є, и — і, г — g і т. д. Це недопустима помилка: маємо не мало пам'яток XVI — XVII віків, писаних латиною, і там все панує тільки українська вимова богослужбових текстів, див. про це в I. т. 'Елліс' мою статтю. Тому в чеській мові цитувати українські пам'ятки повинно тільки так: є — і, и — у, г — h, е на початку слова та по голосній — је, напр.: svit, hrich, knyha, svjatoje, jesy, Smotryckyj і т. д.

Форми ~~експресія~~ і т. ін. були звичайними в українськім правописові XVII в. (див. мою монографію: „Українська літературна мова XVI ст., ст. 248—251), і тому цей приклад про сербізми в граматиці Ужевича (ст. 58) нічого не свідчить.

Друга частина праці М. Вайнгарта (ст. 67—232) присвячена докладному аналізові самих *Institutiones*, — подається їх зміст скрізь з докладним виясненням. Добре вияснено вплив їх на дальші праці, а також їх значення в слов'янській філології. В цілій праці ясно їй відразу показано, що Добровський був дійсно правдивим слов'янським філологом у широкім значенні цеї науки. Іван Огієнко.

РЕЦЕНЗІЇ Й ОГЛЯДИ.

Марія Крем'янська: „Оповідання про Надюлю”, Крем'янець, 1936, 17, 9 х 12, ст. 132. Друк. W Cwika.

Уже самий факт, що книжка вийшла в Крем'янці, в цьому відлеглому закуті Волині, притягає до себе нашу увагу. В долині між горами, що відбігили на суміжну Волинь від Карпат, лежить маленьке місто. Перед війною тут тільки-но починали зав'язуватися бруньки національної свідомості, яким не легко було розвиватись, бож до Крем'янця пливли отруйні флюїди з близького „Почаївського Листка” і „Союза русского народа”. Знищено війною, зубожіле місто прокинулось до життя з відродженням української державності. Дістало першу українську гімназію. Однак, після короткої доби почалися трудні часи. Тільки люди, здібні на самопожертву, люди з непереможеною вірою в перемогу могли працювати в неатішних умовинах занепаду морального й матеріального біди. Доказом того, що такі люди були, і що їх праця не минулася з ціллю, і є книжечка „Оповідання про Надюлю”. В десяти розділах — образках цієї книжки авторка простими, теплими словами малює життя родини працьовника українського шкільництва. Його віддану вперту працю в умовинах спеціфічно волинських.

Надюся — надія батьків. Її раннє дитинство бере авторка, як чутливу пластинку, на якій відсвітлюється життя родини й всього оточення, з яким вона зв'язана. За сторінок дивиться на читача крихітка

Надюся, а поруч із нею виростає ясна постать її батька, працьовника-борця, що мужньо вмирає на своєму посту, зломлена надмірною працею. Типовий правдивий образ, від якого стинеться серде кожного, хто знає волинське життя. „Оповідання...“ багаті емоційне, цире й правдиве, що відсуває на бік міркування формального характеру, як це завжди буває при стику з дійсним життєвим трагізмом.

„Оповідання про Надюсю“ належить до книжок, які — поза формальні недоліки — сильно впливають, а тому, що приступні для кожного віку, мають безперечно виховне значення.

Авторка має гарний стиль — оповідає стислими значними реченнями, без зайвих слів. Психологічно образ дитини їй вдається найкраще, хоч дає його вона на підставі спостережень зовнішніх виявів без заглиблення до внутрішнього життя. Тут авторка вміє з великою чутливістю вибрати типові моменти, по яких створюється реальний образ життя за певний період років. Слабіше місце — казка про принцесу Дінь-дінь, функцією якої є показати дитині поневолену Україну. Також про походження предків, мешканців Камінного Яру й наділення їх позитивними якостями за допомогою стихій. В переведенні мотивів патріотичних авторці не завжди щастить уникнути патетизму, який ослаблює враження. Взагалі помітно, що при відході від близького й реального до дальнього й абстрактного авторка розгублюється, втрачає свою безпосередність, і тому програє. Заслугою авторки треба вважати перетворення легенд про давину Крем'янного Яру — Крем'янця, та надання їм національногозвучання.

З цікавостю треба ждати другої частини, що її авторка заповідає під назвою „Надюся у Львові“.

Увагу й симпатію читача викликає замітка видавця В. Сінчковського. В ній читаемо, що частина прибутку з продажу книги піде на заснування стипендії при Товаристві Приятелів Української Гімназії в Крем'янці. Хочеться вірити, що українське суспільство відгукнеться на цю добру думку, а той, кому припаде ця допомога, піде шляхом Василя Пилиповича Кавуна, — педагога й громадського діяча Крем'янеччини, що послужив авторці прообразом Надюсіного тата, і ім'ям якого має бути названа стипендія.

Олександра Чернова.

Carpatica, збірник видання *Sboru pro výzkum Slovensku a Podkarp. Rusi při Slovanském Ustavu v Praze*.

Під наведеною назвою року 1936-го почали виходити збірники серії „duchovédné“ і серії „prírodovědne“, серії народохospодарської, як то не дивно в наш час, не існує навіть в проекті. З'ясовується це однобоким складом учасників і однобокою організацією названого „Сбору“.

З огляду на те, що в Карпатах живе українська людність, зміст збірників *Carpatica* має інтерес і для українців. То ж приглянемося бодай до їх змісту.

Збірник I. серії „duchovédné“ має 476 ст. Для нас у ньому має інтерес археографічна розвідка Бема і Янковича, зроблена на основі розкопок могил в с. Куштановцях (коло Мукачева), про „скифів на Підк. Русі“. Федір Балицький дав стислий опис „výslovnosti ukrajinského nářečí“, яким говорять у Драгові (округа Хустська). Францішек Тіхій пише про Анатолія Краліцького, з яким колись зустрічався у Мукачові М. Драгоманів. Йозеф Странадель — про народні будівлі в Остурні, осаді українській, що найдалі видалася на Захід у Карпатах. Ю. Яворського вміщено в російській мові: „Из карпаторусской книжной старины“. Це того самого, що в своїх працях не признавав української мови; цікаво, що ті праці друкували теж Слов'янський Інститут у Празі. Його статтю — звіт вміщено у великорушині, з чого повстає питання, — а чи в українщині будуть містити?

Збірник I. серії „prírodovědne“ має 331 стор. В ній для українців

могли мати прямий інтерес „Geologické výzkum v Pod. Rusí“ Дмитра Андрусова. Автор наводить літературу питання, серед неї не бачимо, однак, праць укр. проф. С. Рудницького, який раніше профобив такі дослідження там же і результати видрукував по-українському в „Наук. Збор.“ ужгород. „Просвіти“. Випадково пропущено чи навмисне замовчано? Бо замовчування — це тепер один із способів боротьби з українством.

Проф. О. Мицюк.

ХРОНІКА УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО Й КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОГО ЖИТТЯ.

† Д-р В. Кобільник. Дня 6-го березня помер у Самборі відомий на Самбірщині культурний діяч д-р мед. Володимир Кобільник. Д-р Кобільник народився року 1885-го ві Львові. До війни працював в австрійському війську, як полковий лікар. Року 1927-го В. Кобільник заснував у Самборі музейне товариство „Бойківщина“ і ввесь віддався вивченню минулого Бойківщини. Був редактором „Літопису Бойківщини“, де містив свої праці, провадячи цей журнал разом із д-ром Гуркевичем. Велике закохання до археології дало можливість В. Кобільникові заснувати в Самборі добрий регіональний музей, що міститься в чотирьох кімнатах.

† Проф. Ір. Шереметинський. 5-го березня ц. р. в Севлюші на Закарпатті помер учений агроном, проф. Української Господарської Академії Іродіон Шереметинський. Проф. І. Шереметинський народився 9 листопада 1873-го року в селі Плехові Бердичевського повіту на Київщині. Ш. середню освіту одержав у Подільській Духовній Семінарії, а Вищу в Харківськім Ветеринаріумі Інституті (1907 р.) та в Київській Політехніці, Сільсько-Господарський Відділ якої закінчив 1914-го року. З грудня 1918-го року працював у Міністерстві Земельних Справ УНР як директор департаменту. У травні 1920 р. був призначений лектором при катедрі скотарства Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету, але — перебояжений службою — вступної лекції не прочитав, чому й викладів не провадив. В Українській Господарській Академії в Подебрадах займав катедру скотарства.

† І. Мірний. 17-го березня ц. р. в Празі помер український громадський діяч І. І. Мірний. Покійний народився на Харківщині 31-го серпня 1872-го року. Вищу освіту здобув в Петроградськім Університеті. З 1925-го року працював при Українськім Педагогічному Інституті, як директор канцелярії Інституту. І. Мірний свого часу був членом Центральної Ради.

Toga candida. Під цим заголовком в „Меті“ ч. 14 (311) ц. р. читаємо таке звернення до п. п. Рудницького та П. Зайцева. (Див. іще „Н. К.“ 1937 р. кн. 1 ст. 61). „В „Меті“ з дня 27. XII. 1936. я видвигнув був прилюдний запит до Д-ра Михайла Рудницького і п. П. Зайцева в справі „передмови“ до „Художника“ у варшавському виданні Шевченкових творів. Цей запит мав на цілі спонукати обох заинтересованих, щоб вони прилюдно розвіяли підозріння, яке кидає проф. Леонід Білецький своєю заміткою в „Нашій Культурі“ 1936. ч. 12. Д-р М. Рудницький відповів загально в „Ділі“, що цю справу він передає, куди слід. Минуло від того часу більш ніж три місяці, і справа затихла. А реч іде про вияснення, чи Д-р М. Рудницький покористувався без дозволу чужою науковою працею, чи ні. Таке питання у пристосуванні до людини, яку дехто хоче вважати кандидатом на наукове становище — це вже не внутрішня літературно-наукова справа, а загально-громадянська. Тому особливо Д-р М. Рудницький, на мою думку, не повинен своєю мовчанкою збуджувати враження, неначе б

тут треба було щось затушовувати й промовчувати. Думаю, що він, пригадавши собі історію слова „кандидат”, в найближчому часі прилюдно вяснить цю справу. — Д-р М. Гнатишак.

Дайте змогу працювати українським ученим! Звертаємося до Вас, Пане Професоре, як до Редактора единого нашого громадського наукового органу. Що робити нам, сірим робітникам української науки, — ми ж позбавлені всякої можливості друкувати свої праці, цебто служити своєму громадянству... Переживаємо таий час, коли наукової праці, якщо вона писана українською мовою, зовсім нема де видрукувати. Наукові наші установи нічого не видають, а що видають, не ширять серед громадянства. Аж занадто видно, що широке громадянство наше наукою не цікавиться. Єдине місце, де вчений може ще знайти собі притулок, це „Наша Культура”, але й вона, замість розвиватися, починає скорочуватись... Чи громадянство розуміє, яка це страшна небезпека для нормального розвитку української культури? Знаю багатьох учених, що останніми часами припинили свою наукову працю: „хто видрукує наші писання!“ А дехто з наших учених має вже рукою на українські видання й друкуються в виданнях чужомовних, а там ніколи не можна цілло скласти у країні правди... Отож, як бачите, український учений позбавлений всякої можливості нормально науково працювати... Прага. Професор.

С. Черкасенко пише комедію в трьох діях: „Ювілей“. Його п'єса „Газ професора Кравзе“ уже шість літ лежить не видрукувана... „Виходить, напишеш п'єсу, а вона лежатиме, аж поки не постаріється... Погано тепер драматургам. Вся надія на майбутнє, а воно так само не ясне“...

Музей Т. Шевченка в Києві. 10-го березня в Києві, при Хрицатику ч. 8, де свого часу жив Т. Шевченко, відкрили Музей, присвячений Кобзареві. В Музеї зібрано дуже багато найрізніших матеріалів, що стосуються нашого великого поета.

Іван Хмельницький. Д-р Д. Олячин на підставі архівного матеріалу, знайденого в Кенігсбергу, написав нову працю „про студента й магістра Кенігсберзького Університету Івана Хмельницького, як крузіянця“. І. Хмельницький народився 1742 р., помер р. 1794-го. Закінчивши Київську Академію, І. Хмельницький вступив до Кенігсберзького Університету, де р. 1761-го здобув ступінь доктора філософії й мав читати виклади з філософії в цім університеті. Але скоро повернувся до Петербургу, де був обер-секретарем Сенату. В Петербурзі на російській службі пережив ціле життя своє. Написав багато праць із філософії та права. Чи був д-р Іван Хмельницький прямим нащадком гетьмана Богдана, як твердить Б. Модзалевський, переконливих доказів нема. Свою працю Д-р Д. Олячин друкує в „Записках Чину Св. Василія Великого“.

Непорозуміння. М-р В. Решетуха прислав нам свою вище надруковану статтю, а пізніше, не повідомивши нас, ту саму статтю відіслав і „Віснику“. Справа вияснилася запізно, коли вже не можна було викинути з книжки цієї статті.